

Ontwikkelingsproblemen

In haar *World Development Report* van vorig jaar formuleerde de Wereldbank als belangrijkste opgave van het ontwikkelingsvraagstuk het verbeteren van de mensonterende situatie waarin naar schatting 800 mln. mensen verkeren, omdat zij geen of onvoldoende voedsel, onderwijs, onderdak en medische voorzieningen ter beschikking hebben en omdat zij zich van dag tot dag beneden het bestaansminimum in leven moeten zien te houden. Tegelijkertijd moest de Wereldbank echter vaststellen dat zelfs onder optimistische veronderstellingen het probleem van de armen in het jaar 2000 nog maar voor een deel tot een oplossing zal zijn gebracht.

Van die veronderstellingen is een van de belangrijkste een terugkeer van de economische groei in de geïndustrialiseerde landen naar de percentages die in het recente verleden werden gerealiseerd. Daardoor zal in de eerste plaats de wereldhandel aantrekken en kunnen de ontwikkelingslanden hun export vergroten. In de tweede plaats kan dan de werkloosheid in de westerse landen afnemen en valt het belangrijkste motief weg voor het in stand houden van allerlei handelsbarrières. In de derde plaats zal de officiële ontwikkelingshulp een grotere omvang bereiken naarmate het bruto nationaal produkt van de hulpverlenende landen groter is.

Naast groei moet echter ook een verbetering van de inkomensverdeling in de ontwikkelingslanden zelf een belangrijke bijdrage leveren aan het bestrijden van de armoede. De situatie tot nu toe is dat van de groei van het nationaal inkomen niet meer dan ongeveer $\frac{1}{4}$ ten goede komt aan de armste 60% van de bevolking. Door een krachtige herverdelingspolitiek moet het mogelijk zijn dit aandeel op te voeren tot ongeveer 40%.

Maar ook als de veronderstellingen op het gebied van groei en inkomensverdeling niet te optimistisch blijken, staan de ontwikkelingslanden in hun economische ontwikkeling nog voor enorme moeilijkheden. Het jongste verslag van de Wereldbank — *World Development Report 1979* — dat onlangs is verschenen, gaat nader op deze moeilijkheden in. Drie problemen worden centraal gesteld: werkgelegenheid, industrialisatie en urbanisatie.

Tussen 1975 en 2000 zal het arbeidsaanbod in de ontwikkelingslanden met naar verwachting ruim 500 mln. arbeidskrachten toenemen. Het lijkt een onmogelijke opgave voor dit additionele arbeidsaanbod produktieve werkgelegenheid tot stand te brengen. In de industriële en dienstensector kunnen op een dergelijke schaal geen arbeidsplaatsen beschikbaar komen. Een belangrijk deel van het arbeidsaanbod zal in de agrarische sector moeten worden opgevangen. De Wereldbank benadrukt in dit verband de betekenis van kleine, arbeidsintensieve boerenbedrijfjes. Niet alleen kunnen daar veel mensen tewerk worden gesteld, een toename van de productie en inkomens in de landbouw heeft ook zeer gunstige multipliereffecten voor de vraag naar binnenlandse produkten die verwant zijn aan de landbouwsector of daar zelfs geheel los van staan. Daardoor kan een belangrijke thuismarkt voor een binnenlandse industriële sector ontstaan.

Waarschijnlijk heeft de Wereldbank gelijk als zij de strategische betekenis van de landbouw in het ontwikkelingsproces benadrukt. Deze wordt nog vaak onderschat. Maar van de andere kant is het begrijpelijk dat de regeringen van ontwikkelingslanden mikken op snelle groei door middel van industrialisatie. Zij gunnen zich niet de tijd het gehele

ontwikkelingsproces volgens het boekje te doorlopen. Bovendien wantrouwen zij het westen wanneer dat hun in hun expansie wil belemmeren. Daar komt nog bij dat agrarische produkten op de wereldmarkt op zeer hoge handelsbarrières stuiten. De export van landbouwprodukten kan de ontwikkelingslanden niet voldoende deviezen opleveren. Het is jammer dat de Wereldbank in haar verslag niet dieper op dit vraagstuk ingaat. Evenmin wordt aangegeven hoe de zo gunstig genoemde herverdeling van land en stimulering van kleine landbouwbedrijven in praktijk moeten worden gebracht.

De keuze voor industrialisatie door ontwikkelingslanden als prioriteit in het ontwikkelingsproces verscherpt niet alleen het werkloosheidsvraagstuk, maar roept ook tal van andere problemen op. De hoge kapitaalintensiteit van de industrie ten opzichte van de landbouw doet de schuldenlast hoog oplopen. Er zijn problemen met betrekking tot het ontbreken van voldoende geschoold personeel en een geschikte infrastructuur. Bovendien zullen de baten van buitenlandse bedrijven dikwijls maar in beperkte mate aan de autochtone bevolking ten goede komen. Een vraagstuk dat momenteel veel aandacht trekt is de toenemende afhankelijkheid van westerse technologie, geïncorporeerd in kapitaalgoederen, maar ook in de vorm van licenties, waaraan vergaande beperkende bepalingen, zoals m.b.t. de export van eindprodukten, zijn verbonden. In dit verband zijn wel de termen neo-kolonialisme en technologisch imperialisme gevallen. De VN-conferentie die thans over de overdracht van technologie in Wenen wordt gehouden is in dit verband van buitengewoon belang.

Een ander probleem dat nauw samenhangt met de relatief grote nadruk in veel ontwikkelingslanden op industrialisatie in plaats van op landbouw is dat van de urbanisatie. De Wereldbank verwacht tot het jaar 2000 een groei van de grote steden in ontwikkelingslanden met ca. 1 mrd. inwoners. De enorme trek van het platteland naar de stad wordt sterk in de hand gewerkt door de concentratie van activiteiten in de industriële en dienstensector in grote steden en de verwaarlozing van werkgelegenheid en voorzieningen op het platteland. Het is duidelijk dat urbanisatie op een dergelijke schaal ontzaglijke sociale problemen zal oproepen als de regeringen van de betreffende landen er niet in slagen huisvesting, transport, sanitaire voorzieningen en medische zorg te organiseren op een wijze die aan de behoeften van de inwoners is aangepast. Tot nu toe lijkt dit nog onvoldoende te worden beseft door de regeringen van de industrialiserende landen.

Bovenstaande problemen zijn enkele van de moeilijkheden die ontwikkelingslanden ontmoeten bij hun pogingen uit de misère te geraken. Deze moeilijkheden lijken weliswaar samen te hangen met binnenlandse beleidskeuzen in de betreffende landen, maar kunnen toch niet los worden gezien van hun internationale context. Het scheppen van gunstige condities voor de ontwikkelingslanden op het gebied van de internationale handel is reeds talloze malen bepleit. Wanneer echter aan deze pleidooien geen gehoor wordt gegeven, zullen de moeilijkheden waarmee de ontwikkelingslanden worden geconfronteerd des te zwaarder drukken op de smalle schouders van hun inwoners.

L. van der Geest

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Ontwikkelingsproblemen	829
Column De kip van Columbus, door Prof. Dr. J. van den Doel	831
<i>Dr. J. J. Ramondt:</i> Gespletenheid als ordeningsprincipe. De arbeidsverhoudingen in Joegoslavië	832
<i>Prof. Dr. W. Brand:</i> Het probleem van de armsten	839
<i>Prof. Dr. J. J. Klant:</i> Biedt depreciatie soelaas?	842
Ingezonden Stagnerend bedrijvenwerk?, door Dr. J. W. H. Leslie-Miller, met naschrift van Prof. Dr. A. Peper	845
<i>Au Courant</i> Gaan de werknemers het gelag betalen?, door A. F. van Zweeden ...	847
Europa-bladwijzer Europees staalbeleid (II), door Drs. E. A. Mangé	848
Mededeling	851

Heeft U ook genoeg van de komkommertijd?

Lees ESB!

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
STRAAT:
PLAATS:
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Adjunct-redacteur-secretaris: T. de Bruin

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie: postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701, redactie: toestel 3790.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementprijs: f. 144,04 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 101,40 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945, of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93, 3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch-Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Advertentieverkoop:
Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en uitgevoerd overeenkomstig de Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:
Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

De kip van Columbus

Waar geen algemeen aanvaarde theorie bestaat heerst verwarring. Het bewijs van deze stelling levert de politicologie, een wetenschap die geteisterd wordt door twisten over termen, definities en begrippen. In de economie is het nog niet zover als bij de politicologie, maar sommige economische discussies doen er wél aan denken. Een sprekend voorbeeld van zo'n discussie is de vraag of er een economisch draagvlak bestaat en zo ja, welke kenmerken dit draagvlak dan heeft. Het aantal draagvlakdefinities is inmiddels legio en de verwarring die daarover bestaat is eindeloos.

De oorsprong van de draagvlakdiscussie ligt in Engeland. In november 1975 publiceerde de *Sunday Times* een serie gerucht makende artikelen van twee Oxford-economisten: Robert Bacon en Walter Eltis. Zij vielen de zittende Labour-regering aan met de stelling dat de economische problemen worden veroorzaakt door de snelle groei van de collectieve sector, waardoor het draagvlak van de marktsector wordt uitgehold. Hun motivering van deze stelling is echter even rommelig als de discussie die erop is gevolgd. In hun essays worden namelijk totaal verschillende draagvlakbegrippen door elkaar gebruikt:

- a. de productie is het draagvlak van de consumptie;
- b. de investeringen zijn het draagvlak van de consumptie in de toekomst;
- c. winst is het draagvlak van het;
- d. de produktiviteitsstijging is het draagvlak van de economische groei;
- e. de actieven zijn het draagvlak van de niet-actieven;
- f. de export is het draagvlak van de import;
- g. de geldopbrengst van de produkten in de marktsector is het draagvlak voor de financiering van de collectieve sector;
- h. het lichaam is het draagvlak van de ziel.

In de Nederlandse discussie zijn bijna alle varianten vertegenwoordigd. In het kabinet-Den Uyl hanteerde minister Duisenberg de definities b, d en e; in hetzelfde kabinet ging minister Lubbers echter uit van definitie g. Ook De Vries, die in dit tijdschrift de draagvlaktheorie heeft verdedigd, baseert zich op definitie g. Maar Vermaat, die de theorie van De Vries in het *Maandschrift Economic* aan een kritische beschouwing onderwerpt, kiest uiteindelijk voor definitie a. In de populaire discussies wordt vooral uitgegaan van de definities c en g. Zo schrijft L. Fokkema, voorzitter van de Nederlandse Export Combinatie, dat „het biefstuk-socialisme van professor Van den Doel alleen bestaat bij de gratie van hardwerkende particuliere ondernemers die zoveel verdienen dat de grote rest kan meeprofiteren”.

Alleen definitie h wordt nog niet gehanteerd, zelfs niet door Bacon en Eltis. Deze laatste definitie heb ik zelf aan de

lijst toegevoegd om de ware aard van de draagvlaktheorie te kunnen onthullen: d. i. haar eenzijdigheid. Het valt namelijk niet te ontkennen dat de acht hierboven gepostuleerde relaties in één of andere vorm bestaan. Maar het gemeenschappelijke kenmerk van al deze relaties is dat zij evengoed kunnen worden omgekeerd.

Natuurlijk is er geen consumptie mogelijk als er niet eerst productie is geweest. Maar ook het omgekeerde is waar. Van Keynes hebben we immers al geleerd dat het enige doel van de productie bestaat in de consumptie. Zonder dit doel vindt geen productie plaats. Als dit doel zou wegvallen is het draagvlak van de productie ondermijnd. Hetzelfde geldt voor de investeringen. Het is weliswaar in de Sowjetunie tijdelijk voorgekomen dat men alleen investeerde om te investeren, maar geen enkele volkshuishouding houdt dit lang vol. Het draagvlak van een investering is een extra consumptie in de toekomst. Wordt een extra consumptie (letterlijk) niet op prijs gesteld, dan wordt het investeringsproces gestopt.

Ook bij de relatie tussen winst en werk zijn de betrekkingen tweezijdig. Winst is één van de draagvlakken van werk. Maar werk is eveneens één van de draagvlakken van winst. Afgezien van speculatie wordt zonder produktieve bedrijvigheid geen enkele winst gemaakt.

Met betrekking tot de produktiviteitsstijging, de actieven en de export wordt het moeilijker een bilaterale betrekking te onderkennen. De idee, dat produktiviteitsstijging het draagvlak is van economische groei, spreekt velen aan. Maar toch heeft reeds Sombart een redenering opgezet op basis waarvan het juist de economische groei is, die de technologische innovaties en de daaruit voortvloeiende produktiviteitsstijging veroorzaakt. Zonder de geest van accumulatie vindt in zijn gedachtengang geen enkele produktiviteitsverbetering meer plaats.

De kwestie van de actieven versus de inactieven heeft tot nu toe een hoofdrol in de discussie gespeeld. Vanuit juridisch perspectief is het systeem van sociale zekerheid inderdaad gebaseerd op het omslagstelsel waarin de actieven de

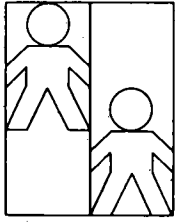
uitkeringen van de niet-actieven financieren. Vanuit economisch perspectief meen ik echter dat de relatie omgekeerd ligt. De actieven brengen het offer van de sociale-verzekeringspremie in mijn ogen alleen om daarmee een aanspraak op te bouwen op een toekomstige uitkering die, op hun beurt, door de huidige inactieven (kinderen, studenten) zal worden gefinancierd. Hoewel Vermaat meent dat ik hier schromelijk overdrijf en de zaak niet goed heb doordacht, handhaaf ik als hypothese dat de actieven met het betalen van een premie hoofdzakelijk zichzelf willen verzekeren tegen het risico dat ook zij ziek, invalide of werkloos worden. Van een aantasting van het draagvlak is dan geen sprake. De satisfactie van de actieven zelf wordt immers door de premiebetaling verhoogd.

De kwestie van de import en de export ligt ook meer genuanceerd dan doorgaans wordt aangenomen. Import en export zijn allebei manifestaties van een internationale arbeidsverdeling. De vraag, wie van de twee het draagvlak is voor de ander is volkomen een kip-of-ei probleem. Degenen, die zeggen dat het ei er eerder was dan de kip, kunnen volhouden dat wij alleen importeren dank zij het feit dat wij ook exporteren. Zij, die op het standpunt staan dat de kip er eerder was dan het ei, kunnen daar echter tegenover stellen dat onze exportbekwaamheid louter is gegroeid omdat wij van oudsher internationaal georiënteerde consumenten zijn die graag de nieuwste snufjes uit het buitenland willen verbruiken.

Met betrekking tot definitie h moet worden erkend dat er financieringsstromen zijn van de marktsector naar de collectieve sector. De bakker betaalt mee aan het salaris van de ambtenaar. Maar evengoed zijn er financieringsstromen van de collectieve sector naar de marktsector. De ambtenaar koopt zijn brood weer bij de bakker. Als de bakker zijn brood niet aan de ambtenaar zou kunnen leveren, zou de bakker zeker geen draagkracht hebben voor het medefinancieren van het ambtelijke salaris.

Dit is inderdaad de kern van de zaak. De voorstanders van de draagvlaktheorie miskennen het bestaan van de economische kringloop. Zij zien *goed* dat er eerst een inkomen moet worden verdiend voordat daaruit een belasting of een premie kan worden betaald. Maar zij zien *niet* dat er ook eerst een inkomen moet worden verdiend voordat daaruit een prijs voor een stuk brood kan worden betaald. *En* om belastingen *en* om prijzen te kunnen betalen moet inkomen worden verdiend. En hoe wordt dat inkomen verdiend? Door iets te produceren (ambtelijke diensten of brood) waarvoor de mensen graag belastingen of prijzen betalen! Dat is het grondbeginsel van de kringloop „kip-ei-kip” dat aan alle eerstejaars studenten in de economie wordt uitgelegd maar dat de afgestudeerden inmiddels hebben vergeten. Zij denken met de draagvlaktheorie het ei van Columbus te hebben gevonden. Maar de kip van Columbus wordt door hén totaal over het hoofd gezien.

J. van den Doel

Gespletenheid als ordeningsprincipe

De arbeidsverhoudingen in Joegoslavië

DR. J. J. RAMONDT

I. Inleiding

Op 28 juni 1948 kwam de Kominform in Boekarest bijeen. Een Zuidslavische afvaardiging ontbrak. In een resolutie werd geconstateerd, dat de Zuidslavische partij zich buiten de familie van de communistische zusterpartijen, buiten het verenigde communistische front en derhalve buiten de rijen van het informatiebureau had geplaatst. De partijleiding werd getypeerd als een „zuiver Turks, terroristisch regiem”. Gezonde elementen in de partij werden opgeroepen zich van dit regiem te ontdoen. Voorspeld werd dat onder de nationalistische lijn van het Joegoslavisch regiem het land zou degenereren tot een burgerlijke republiek en een imperialistische kolonie 1). Door deze scheiding werd de Joegoslavische bevolking en haar leiding op zichzelf teruggeworpen. Afgesloten van de steun van het Oostblok, en geïsoleerd ten aanzien van de kapitalistische wereld, was men genoodzaakt op eigen kracht een nieuwe koers uit te zetten.

Thans, na vele jaren, zijn de voorspellingen van de Kominform nog niet uitgekomen. Joegoslavië is niet verworpen tot een burgerlijke, imperialistische kolonie. Onder leiding van het „Turkse, terroristische regiem”, werd de ontwikkeling ingezet van een zelfbesturend socialisme in eigen huis en ongebondenheid in de internationale politieke verhoudingen. De arbeidsverhoudingen die zich in Joegoslavië ontwikkelden hebben als specifieke context o.a. de volgende gegevens 2):

- het politiek monopolie van de Bond van Joegoslavische Communisten, in een land dat traditioneel door etnische, religieuze en sociaal-economische verschillen verdeeld is gehouden;
- een sterk besef van externe onafhankelijkheid, gepaard aan ambivalente gevoelens van nationale saamhorigheid;
- de vestiging van een socialistische markteconomie, een zeer snelle industriële ontwikkeling en een permanent hoog werkloosheidspercentage 3);
- de combinatie van een politiek monopolie, een charismatisch leiderschap en omvangrijke baanpatronage leidend tot regelmatige zuiveringen o.a. om verstarringen te doorbreken.

Over de te volgen koers kwam niet vanzelf een consensus tot stand. De lotgevallen van drie decennia leggen veel tegenstellingen bloot. Deze werden vaak door op ondoorzichtige wijze bereikte compromissen, en ook niet zelden met harde maatregelen, tot een gemeenschappelijke koers getransformeerd. Krasse ingrepen van de laatste jaren — de aanpak van de Praxis Groep, zuiveringen en een restrictief cultuur- en persbeleid — hebben het aanzien geschaad. Vooral bij diegenen die aan Joegoslavië een voorbeeldfunctie toekenden in de realisatie van een humaan communisme.

Hieronder zullen eerst enkele kenmerken van de Joegoslavische arbeidsverhoudingen worden beschreven (par. 2).

Daarna volgt een analyse van enkele typische processen die zich voltrokken (par. 3). Het geheel wordt afgesloten met enkele vergelijkingen met de Nederlandse situatie en een schets van perspectieven (par. 4).

2. Typering van kenmerken

Religieuze, etnische en sociaal-economische scheidslijnen hielden het vóóroorlogse Joegoslavië sterk verdeeld. Het Koninkrijk dat zich in 1918 onder leiding van Peter I opmaakte om leiding te geven aan deze verdeelde maatschappij, heeft deze pretentie niet waar kunnen maken. Op drastische wijze werd dit nog eens onderstreept in de tweede wereldoorlog, toen een internationale uitverkoop plaatsvond van diverse etnisch-geografische gebieden van Joegoslavië 4).

De vestiging van de Socialistische Federatie van Republieken onder regie van de Bond van Communisten was een kunstgreep, te midden van zoveel verdeeldheid. Het succes van deze formule is gebaseerd op een omvangrijke machtsstrategie, die — zoals elders 5) — sterk verweven is met de structuur van de arbeidsverhoudingen. Kenmerken daarvan worden nu achtereenvolgens besproken.

Bond van Joegoslavische Communisten (de partij).

De Joegoslavische partij telt circa 1,4 mln. leden (per 28 maart 1977), d.w.z. circa 20% van de werkende bevolking (incl. werklozen). Sedert de naoorlogse jaren is het maatschappelijk recruteringsgebied veranderd, zoals in tabel 1 is aangegeven 6).

Boer, arbeider en bureau-man spelen allen hun eigen rol in de vestiging van de Joegoslavische Federatie. De boer garandeerde de levensomstandigheden onder de guerilla, de bureau-man nam deze rol over toen de strijd verplaatst werd

1) Deze tekst is vrijwel letterlijk ontleend aan M. J. Broekmeyer, *De arbeidersraad in Zuidslavië*, Meppel, 1968, blz. 12.

2) Goede overzichtsstudies treft men o.a. aan bij M. J. Broekmeyer, op. cit., 1968; Jan Vanek, *The economics of workers' management, a Yugoslav case study*, Londen, 1972; B. Horvat, *Die Jugoslawische Gesellschaft*, Frankfurt a/M, 1972; F. Leman, *Das Jugoslawische Modell*, Frankfurt a/M, 1976.

3) Enkele informatieve gegevens bij J. Wemelsfelder, Arbeiderszelfbestuur in de Joegoslavische industrie. Afschrikwekkend of navolgenswaardig voorbeeld?, *ESB*, 15 maart 1972. Voor werkgelegenheidscijfers zie b.v. Employment 1971-1975, *Yugoslav Survey*, vol. XVII, augustus 1976. Het gemiddelde werkloosheidspercentage voor die periode — excl. circa 700.000 buitenlandse arbeiders — is 8,3. Extremen zijn Slovenië: 1,8% en Macedonië: 18,8%. Omvang werkende bevolking: ca. 5 mln.

4) Een kort overzicht in de *Grote Winkler Prins*, Amsterdam/Brussel, 1975, blz. 443 e.v. Aldaar verwijzing naar relevante literatuur.

5) Men raadplege in dit verband b.v. de voorgaande artikelen in deze reeks over arbeidsverhoudingen in andere landen.

6) Ontleend aan Branko Horvath, april, 1969, blz. 149, en *Radio Free Europe Research*, RSD background report/100, 23 mei 1977.

Tabel I. Sociale samenstelling van de Bond van Communisten

	1976	1952	1960	1976
Arbeiders	71.000 (27,6%)	249.000 (32,2%)	355.000 (33,9%)	366.200 (28,1%)
Boeren	130.000 (50,4%)	331.000 (42,8%)	77.000 (7,4%)	65.900 (5,1%)
Beambten/ ambtenaren	27.000 (10,3%)	146.000 (18,9%)	408.000 (39,1%)	542.200 (41,3%)
Studenten/ soldaten e.d.	30.000 (11,7%)	47.000 (6,1%)	206.000 (19,6%)	328.300 (17,5%)
	258.000 (100,0%)	773.000 (100%)	1.046.000 (100%)	1.302.600 (100%)

van het veld naar het bureau en de conferentietafel en de arbeider is de doelgroep waaraan de ideologische oriëntatie kan worden ontleend. De strategie van de partij is gericht op het delen van de eigen macht, met initiatieven vanuit de bevolking. Deze strategie is begrijpelijk tegen de achtergrond van historische en actueel-politieke omstandigheden. Een historisch gegeven is de verdeeldheid, die zich niet zomaar laat wegdringen door de vestiging van een één-partijstaat. De actueel-politieke omstandigheid is, dat de partij haar macht niet kan baseren op internationale bondgenootschappen en is aangewezen op brede steun van de bevolking. Een dictatoriaal regiem zou niet levensvatbaar zijn — gesteld dat de partijleiding dat zou wensen — in een land waarin zoveel krachten ter bevrijding gemobiliseerd zijn geweest. De monopolistische machtsambities dienden dus te worden gebaseerd op een subtiele verdeling van politiek exclusivisme en „particulier initiatief”.

Het arbeiderszelfbestuur is zonder meer een briljante bestuurlijke vondst, die voorziet in de machtsambities van de partij. Niet alleen bleek het het kader te zijn waarin de partij op een sterk vertakte wijze haar macht leerde delen met zeer uiteenlopende belangen van diverse bevolkingsgroepen, het werd ook het toneel waarop men zich ideologisch kon onderscheiden van de kapitalistisch en staatskapitalistisch geïnspireerde machtsblokken. De kracht van het zelfbesturende socialisme is de flexibele formule, waarin de onafhankelijke koers kan worden gelegitimeerd, de toekomst utopisch aantrekkelijk blijft, en tegelijk actuele organisatieproblemen met een redelijk realisme tegemoet kunnen worden getreden.

Arbeiderszelfbestuur

Het arbeiderszelfbestuur, aanvankelijk uitgerust met beperkte adviesrechten, heeft zich inmiddels in vrijwel alle maatschappelijke sectoren vastgezet. Ondanks nog vrij recente wettelijke veranderingen heeft zich een bepaald patroon uitgekristalliseerd, dat de volgende kenmerken heeft:

- *dubbele gezagsstructuur*. Een bedrijf kent een dubbele gezagsstructuur, waarbij aan de directie de uitvoeringsverantwoordelijkheid is opgedragen van beslissingen die door de arbeidersraad zijn genomen. De directie is de uitvoeringsautoriteit, de arbeidersraad is de (legale) beslissingsautoriteit. De arbeidersraad benoemt commissies en comités — de laatste tellen alleen leden uit de raad — die de raad moeten adviseren over de beleidsvoering. De leden van de raad worden voor twee jaar benoemd, na verkiezing door hun afdeling. Tevoren worden verkiezingslijsten gemaakt; de stemmen zijn geheim en schriftelijk. Het opmaken van de verkiezingslijsten is een taak van de vakbond; de partij kijkt daarbij over haar schouder mee. De arbeidersraad neemt beslissingen t.a.v. hoofdpunten van beleid, zoals de vaststelling van (meer)jarenplannen, de vaststelling van de jaarcijfers, de benoeming van directeuren e.d. Een belangrijk coördinatieorgaan tussen directie en zelfbestuur is het uitvoerende comité, doorgaans bezet met leidinggevendenden van het eerste en tweede echelon. Het dient als voorbereidingsorgaan van belangrijke beslissingen van de arbeidersraad en als collegiaal-beraadcollege van het topmanagement. De bevoegdheden van dit college zijn wettelijk

Dit is de vijfde aflevering van een serie artikelen over „Arbeidsverhoudingen in Europa”. Dr. J. J. Ramondt, verbonden aan de vakgroep Economische en Organisationsociologie van de Vrije Universiteit te Amsterdam, bespreekt in dit artikel de arbeidsverhoudingen in Joegoslavië. In deze serie verschenen eerder:

- Prof. Dr. A. Peper: Contract en ruil. Grondtrekken van de Scandinavische arbeidsverhoudingen (ESB van 4 april jl.);
- Drs. H. P. M. Knapen: Wanneer aan de „nationale ramp”. De arbeidsverhoudingen in West-Duitsland (ESB van 2 mei jl.);
- Drs. F. Leijnse: Pluriformiteit als systeem. Grondtrekken van de Britse arbeidsverhoudingen (ESB van 30 mei jl.);
- Drs. B. J. van Lammeren: Informele betrekkingen tussen compromis en confrontatie. Grondtrekken van de Italiaanse arbeidsverhoudingen (ESB van 4 juli jl.).

weinig vastgelegd; wel treft men in statuten van ondernemingen omschrijvingen van de bevoegdheden aan.

- *directe participatieorganen*. Naast bovenstaande indirecte organen van zelfbestuur — waartoe men dus ook de directie moet rekenen — kent men per bedrijf ook de meer directe organen van bestuur. Als zodanig gelden de afdelingsraad, het uitvoerend comité van een afdeling, de vergadering van arbeiders van een afdeling en het referendum. Binnen hun beperkter competentie kan men afdelingsraad en uitvoerend comité vergelijken met het functioneren van de arbeidersraad op hoger niveau. Van het referendum wordt spaarzaam gebruik gemaakt, terwijl de rol van afdelingsvergaderingen wisselvallig is. Ondanks verschil in competentie, functioneert de afdelingsvergadering doorgaans niet anders dan het werkoverleg ten onzent.

- *basisorganisatie van geassocieerde arbeid* (BOGA). Sedert de hervormingen van 1965 wordt getracht organisaties niet te coördineren volgens een hiërarchisch-bureaucratische formule, maar als associaties van zelfstandige bedrijfssonderdelen, de z.g. BOGA's. Maar ook associaties behoeven coördinatie en uniformering, een taak die bleef toevallen aan professionele groepen (leidinggevendenden en stafpersoneel). Het is verklaarbaar dat de ambitie tot realisatie van associaties permanent op gespannen voet leefde met de behoefte tot organisatorische, bureaucratische uniformering. De begrippen die deze spanningsrelatie aanduiden zijn o.a. decentralisatie en democratisering. Met de introductie van de Wet op geassocieerde arbeid (1976) — de kleine grondwet van het zelfbestuur — is de positie van de BOGA wettelijk vastgelegd. De BOGA kan gevormd worden door een bedrijfsonderdeel 7) dat a. als zodanig een arbeidsgeheel vormt; b. het produkt dat men maakt kan afzetten op de markt, dan wel in de eigen organisatie, (m.a.w. dat er prijsvorming mogelijk is van een verkoopbaar produkt) en c. de arbeiders in die afdeling de mogelijkheid biedt hun maatschappelijke, economische en andere zelfbesturende rechten te realiseren. Deze drie criteria wijzen een samenhang aan van technologisch/organisatorische eenheid, produkt en omvang van het personeelbestand. In het verleden kwam het meermalen voor dat deze eenheid werd doorbroken, zodat of zeer kleine afdelingen ontstonden, dan wel afdelingen, die, hoewel gesplitst, technisch/organisatorisch wel een onlosmakelijk ge-

7) Wet op Geassocieerde Arbeid, artikel 320.

heel bleken 8). Machtspolitiek gezien is de BOGA te interpreteren als een poging de macht van managers te beteugelen. Aangezien zij zich niet als aparte maatschappelijke groepering kunnen organiseren, lijkt het wel of zij daarvoor een compensatie hebben gezocht in de vorming van grote bedrijven. De ondernemingen in Joegoslavië zijn aanmerkelijk groter dan die in het Westen 9). Het verzet tegen de invoering van dergelijke zelfstandige bedrijfsonderdelen komt uit de groep van hen die professionele leiding aan bedrijven moeten geven. Overigens kan daarbij ook wel op steun worden gerekend van de partij 10). Eenduidig liggen de verhoudingen nu eenmaal zelden in dit land.

De politiek-maatschappelijke organisaties

Ieder bedrijf biedt ruimte voor de z.g. politiek-maatschappelijke organisaties, waartoe vakbond en partij behoren 11). De Joegoslavische vakbonden zijn georganiseerd aanwezig op ondernemingsniveau. Doorgaans is 90-100% van de werknemers er lid van. Per bedrijfsafdeling kiezen de leden een uitvoerend comité, met voorzitter en secretaris, waaruit op ondernemingsniveau het vakbondscomité van een onderneming wordt gekozen. Op basis van verdergaande getrapte verkiezing worden de hogere niveaus in de vakbondsorganisatie bezet. Landelijk gezien zijn er 8 vakbonden (6 in de republieken en 2 in de autonome provincies), die weer onderverdeeld zijn in 6 bedrijfstakgewijze georganiseerde vakbonden. In Joegoslavië wordt de mogelijkheid van categorale of beroepsgewijze organisaties uitgesloten. Verder kunnen de volgende kenmerken worden genoemd.

- De Joegoslavische vakbonden nemen een ambivalente tussenpositie in tussen een „klassieke” vakbond en een semipolitiek orgaan 12). Het laatste blijkt onder meer uit het feit dat de voorhoederol van de partij wordt erkend en haar statuten worden onderschreven. In de praktijk betekent dit dat de vakbond regelmatig een transmissiefunctie voor de partij vervult, d.w.z. standpunten overneemt en zorg draagt voor de verspreiding ervan onder de bevolking. De maatschappelijke entree is, gezien de lidmaatschappen, groter dan van de partij.

- Hoewel de vakbond geen onderhandelingspartner is, stelt zij zich wel ten doel de arbeidersbelangen te bevorderen. Taken die haar als zodanig toevallen zijn b.v. de vorming van arbeiders, de globale bewaking van minimum sociaal-economische condities, het verrichten van research naar ontwikkeling van arbeiderszelfbestuur, arbeidshygiënische zaken, mobilisatie van werknemers m.b.t. algemene vraagstukken van b.v. sociaal-economische aard.

- De vakbonden beheren geen stakingskas; een formele regeling van stakingsrechten ontbreekt in Joegoslavië.

- De ambivalente positie, de beperkte functie en de geringe profileringskansen hebben de waardering van de vakbondsachterban niet onberoerd gelaten. De situatie observerend laten zij d.m.v. enquêtes blijken dat men de vakbeweging weinig importantie toekent op ondernemingsniveau 13). Daarbij bleef het niet; de waardering voor de vakbeweging was duidelijk tanende 14).

- In de wet van 1976 is getracht de taak van de vakbeweging duidelijker te omschrijven en aldus maatschappelijk te profileren. De belangrijkste wijzigingen zijn vooral dat de vakbeweging eigen kandidaten kan voorstellen voor allerlei bestuursorganen, en dus d.m.v. coöptatie meer toegang heeft tot allerlei besluitvormingsniveaus. Bij arbeidsconflicten is de vakbeweging verplicht op eigen initiatief, dan wel op verzoek van werknemers, een procedure in gang te zetten om het conflict te beëindigen. Höpken stelt vast dat de vakbond geen stakingsrecht is toegewezen, maar dat zij ingeval van stakingsconflicten wel tot taak heeft deze zo snel mogelijk te doen beëindigen. De recente wetgeving heeft de verantwoordelijkheid van de vakbonden vergroot (uitbreiding van coöptatie o.a.), maar tevens de mogelijkheid van conflicten tussen vakbond en arbeiders voorgeprogrammeerd 15). Een

afgeleide daarvan is dat dit conflict kan doorwerken in de partijorganisatie, die immers een aanzienlijke handenbinder van de vakbond is.

- Naast de vakbond opereert de partij. De basis van haar organisatie zijn de partijcellen die georganiseerd, per bedrijfsafdeling aanwezig zijn. Iedere cel heeft een secretariaat, dat op ondernemingsniveau samenkomt in het partijsecretariaat en het comité op ondernemingsniveau. Via die niveaus liggen de lijnen naar de communale partijorganisatie. De taakomschrijving van de partijorganisatie is zo ruim en veelomvattend, dat daarmede de legitimeringsgrond is gegeven, zich op ieder gewenst moment, met ieder probleem in de organisatie te bemoeien 16). Dit geldt, naar analogie, voor hogere maatschappelijke niveaus. De laatste jaren is niet alleen het partijlidmaatschap aanzienlijk toegenomen, maar meer nog de celsgewijze organisatie. Deze groeide van ca. 16.000 (1971) tot 48.000 (1977). Aangezien de cellen de BOGA's volgen, kan men hieruit afleiden, dat de partij belang heeft bij kleinschalige organisaties, die zich op associatieve wijze aaneensluiten tot grotere eenheden.

- Het „politiek actief” is het (informele) orgaan dat invloed heeft van de vakbond, maar vooraf van de partij, kanaliseert. Het actief is een verzameling van sleutelfunctionarissen uit de zelfbesturende organen, professionele leidingen politiek-maatschappelijke organisaties. Doorgaans worden strategische en „gevoelige” — b.v. de vaststelling van de loonsom — beslissingen in het actief doorgesproken. Het netwerk van sleutelfunctionarissen wordt aldus aan een standpunt gebonden. Meestal wordt een onderscheid gemaakt tussen een groot en klein politiek actief. Een groot actief recruteert een omvangrijker netwerk, waartoe onder meer politiek-maatschappelijke functionarissen op gemeentelijk niveau horen.

Sociaal-economisch beleid

Deze omvangrijke besluitvormingsstructuur, met overlappende, maar ook diffuse verantwoordelijkheden wordt ingezet op vele beslissingen die moeten worden genomen. Daartoe behoort het sociaal-economisch beleid, door Vanek niet ten onrechte gekenschetst als het meest centrale, vitale en specifieke kenmerk van het systeem van zelfbestuur 17). Joegoslavië kent niet de figuur van de collectieve arbeidsovereenkomst, resultante van

8) Zie b.v. de ervaringen in de Natron-fabriek, één der bedrijven in Joegoslavië die voorop liepen bij de realisatie van arbeids-eenheden, de voorloper van de BOGA; zie hiervoor: M. J. Broekmeyer, op. cit., 1968, blz. 292 e.v. en M. J. Broekmeyer en J. J. Ramondt, *Arbeiderszelfbestuur in een Joegoslavische papierfabriek*, SWI-stencil, uitgave 1971.

9) Zie b.v. J. Wemelsfelder, op. cit., 1972; en ook *Arbeiderszelfbestuur in Joegoslavië: theorie en praktijk*, SMO, 1972, blz. 20.

10) Rob Boonzajer Flaes en Joop Ramondt, *Autoriteit en democratie, arbeiderszelfbestuur in rijke en arme Joegoslavische ondernemingen*, Rotterdam, 1974, blz. 256 e.v.; R. M. Boonzajer Flaes, *Macht in overvloed; ontwikkelingen in het Joegoslavische arbeiderszelfbestuur*, Alphen a/d Rijn, 1978, blz. 123-178.

11) Te zamen met de jeugdorganisatie en de organisatie van oudstrijders vormen zij de Socialistische Alliantie van het werkend volk van Joegoslavië, een soort volksfront organisatie. Voor een gedetailleerde beschrijving van hun functioneren op ondernemingsniveau raadplege men Rob Boonzajer Flaes en Joop Ramondt, op. cit., 1972, blz. 219 e.v.

12) Zie o.a. Vlado Vodopivec, *Die Gewerkschaften im Jugoslawischen System der Selbstverwaltung, Gewerkschaftliche Monatshefte*, no. 7, 1970, blz. 399-407 en *Gewerkschaftliche Monatshefte*, no. 6, 1973 (dit nummer is grotendeels aan Joegoslavië gewijd); Wolfgang Höpken, *Neue Funktionsbestimmungen für die Jugoslawischen Gewerkschaften, Gewerkschaftliche Monatshefte*, september 1977, blz. 578-586.

13) Zie b.v. M. J. Broekmeyer en J. J. Ramondt, op. cit., 1971.

14) Zie o.a. Wolfgang Höpken, op. cit., 1973, blz. 581.

15) Idem, blz. 584.

16) Voor een taakomschrijving, zie Rob Boonzajer Flaes en Joop Ramondt, op. cit., 1974, blz. 235.

17) Jan Vanek, op. cit., 1972, blz. 107.

onderhandelingsprocessen tussen werkgevers en werknemers. Het loonbeleid is onderdeel van het inkomensbeleid van een onderneming. Onder inkomen dient men allereerst het bruto inkomen van de onderneming te verstaan. In het jaarplan wordt een verdelingsleutel vastgesteld voor de aanwending van het bruto inkomen, na aftrek van materiaal-kosten, over afschrijvingen, looninkomens, reserveringen e.d. 18). Maandelijks uitkeringen zijn a.h.w. voorschot-betalingen, die b.v. door 3-maandelijks verrekingsronden worden aangepast aan het verdiende inkomen van de onderneming.

De vastgestelde loonsom, als onderdeel van het ondernemingsinkomen, wordt verdeeld volgens een puntensysteem. De basis daarvan is de werkclassificatie waarin per werksoort een bepaalde hoeveelheid punten wordt toegekend. Per onderneming vindt dan een berekening van het totaal aantal punten plaats, waarna het eenvoudig is de waarde van één punt vast te stellen en het persoonlijk inkomen per werknemer. Conflictpunten in de loonverdeling zijn aldus:

- de vaststelling van de werkclassificatie;
- de verdeling van het ondernemingsinkomen over loonfondsen en overige fondsen;
- de onderlinge afrekeningen tussen afdelingen, ten gevolge van het feit dat BOGA's afrekeningseenheden zijn, die een eigen inkomen vormen, maar administratief, commercieel en technisch-organisatorisch verweven zijn met de „moederonderneming”.

Een consequentie van dit systeem is dat de loonvaststelling op een zeer gedecentraliseerd niveau plaatsvindt en een nogal „open” relatie onderhoudt met het economisch-financiële wel en wee van de onderneming. Slechte resultaten worden gemakkelijk doorgegeven naar de lonen.

De combinatie van beide factoren kan mede verklaren waarom in Joegoslavië aanzienlijke inkomensverschillen voorkomen. De bestuurlijke reactie daarop komt onder meer tot uiting in de z.g. zelfbesturende afspraken en maatschappelijke overeenkomsten 19). Deze maatregelen verschillen vooral in de samenstelling van de contracterende partijen en in onderwerpen waarover afspraken worden gemaakt. De maatschappelijke overeenkomsten zijn vooral gericht op de inkomensvorming en -verdeling. Contractanten zijn o.a. de vakbonden, „economische kamers” (de branche-organisatie van ondernemingen) en b.v. het parlement van een republiek. Deze tripartite formule werd sedert de laatste wetgeving weer losgelaten doordat nu ruimte wordt geboden aan een bredere verzameling van contractanten 20) De bedoeling van de contracten blijft evenwel om per regio, dan wel bedrijfstak tot een harmonisering en uniformering van het inkomen te komen. De regionaal-economische verschillen, te zamen met de maatschappelijk-bestuurlijke ordening verzet zich ten enenmale tegen een sociaal-economisch beleid, waarbij aan de centrale overheid grote bevoegdheden worden toegekend.

De afspraken en maatschappelijke overeenkomsten op basis van zelfbestuur zijn illustratief voor de wijze waarop het maatschappelijke middenveld — het „gebied” tussen federale overheid en individuele bedrijven — wordt opgevuld. De hoofdlijn die daarbij gevolgd wordt is de combinatie van partijorganisatie en een omvangrijk raden- en delegatiesysteem. De contractanten bij een maatschappelijke overeenkomst zijn niet de met elkaar onderhandelende representanten van duidelijk geprofileerde belangengroepen. Doorgaans zijn het specialisten, die afgevaardigd zijn uit hun basisorganisatie en diverse verantwoordelijkheden combineren, zoals de algemeen directeur van een onderneming die het gehele collectief representeert en dan ook voor de belangen van werknemers opkomt. Hij overlegt/onderhandelt als discussiepartner met een vakbondsafgevaardigde, die ook een sociaal belang van dezelfde achterban te berde brengt. Doorgaans zijn beiden lid van de partij. Aangezien profilering van tegenstellingen in deze context van diffuse verantwoordelijkheden niet goed mogelijk is — en de maatschappelijke cultuur zich

daartegen verzet — is het begrijpelijk dat men elkaar vooral tracht te vinden op met deskundigheid onderbouwde standpunten en ondoorzichtig bereikte compromissen. Met dit simpele voorbeeld wordt geïllustreerd hoe diffuus belangen, verantwoordelijkheden en aansprakelijkheden liggen (en toenemen), naarmate men een hoger maatschappelijk niveau bereikt.

3. Dynamiek

In het voorgaande is een vooral statische typering van de Joegoslavische arbeidsverhoudingen gegeven. De werking van dit institutioneel bestel zal worden toegelicht m.b.v. enkele markante verschijnselen.

De werkelijkheid van alledag beantwoordt niet aan de wettelijk vastgelegde normen, dat de zelfbesturende organen de hoogste legitieme macht in de organisatie dienen te vormen. Het beeld dat uit tal van onderzoeken naar voren komt wijst op de invloedrijke positie van managers en deskundigen en de overwegend beperkte inbreng van organen van zelfbestuur. Aan de partij wordt doorgaans (veel) invloed toegekend, maar de vakbond lijkt in het krachtenveld niet aanwezig te zijn. Interessant hierbij is vooral hoe het management tegen de maatschappelijke hoofdstroom in erin slaagt een dergelijke positie op te bouwen en staande te houden. Als verklaring hiervoor moeten enkele min of meer aanvullende factoren in aanmerking genomen worden 21).

Het rolgedrag van directies van Joegoslavische ondernemingen is vooral gericht op dualiteitsreductie, vanwege de verschillen in uitvoerings- en beslissingsautoriteit. Aangezien zij belast zijn met de uitvoering van beslissingen van de arbeidersraad, is hun gedrag gericht op een maximale beïnvloeding in de door hen gewenste richting van de beslissingen van de raad. De middelen die daarbij ter beschikking staan zijn vele. Uit een onderzoek van Obradović blijkt b.v. dat directie en stafleden het meest aan het woord zijn en ook de meeste voorstellen doen als gast in vergaderingen van de arbeidersraad 22). Door middel van commissies, beïnvloeding van sleutelfiguren o.a. via het politiek actief, maar ook door toespraken voor het collectief, slagen directies er vaak in een doorslaggevende rol in de beraadslagingen te spelen en aan zich te houden. Directies onderhouden ook de externe contacten. Dit reikt zelfs zo ver dat zij de onderneming — zie boven — representeren bij de „onderhandelingen” over maatschappelijke overeenkomsten, waarin o.m. principe-akkoorden inzake de loonvorming worden gesloten. De technisch-professionele kennisvoorsprong, gepaard gaande met omvangrijke entées in formele en informele besluitvormingskanalen verschaffen directies een aanzienlijke machtsbasis.

Daartegenover staat een formule van arbeidsinvloed, die deze invloed per definitie kwetsbaar maakt. De verreikende toekenning van bevoegdheden is namelijk organisatorisch niet onderbouwd. De raden worden niet gekozen op grond van een bepaald programma waarvoor de gekozen leden zich inzetten en waaraan zij hun mandaat verbinden. Er is dan ook weinig sprake van inhoudelijke consensus omtrent

18) Voor meer details o.a. M. J. Broekmeyer, op. cit., 1968; Rob Boonzajer Flaes en Joop Ramondt, op. cit., 1974; Jan Vanek, op. cit., 1972, blz. 107-137.

19) Rob Boonzajer Flaes en Joop Ramondt, op. cit., 1974, blz. 210 e.v.; R. F. Boonzajer Flaes, op. cit., 1978, hfdst. VII.

20) R. F. Boonzajer Flaes, op. cit., 1978, blz. 194-195.

21) Uitvoeriger in Rob Boonzajer Flaes en Joop Ramondt, op. cit., 1974, blz. 270-278.

22) J. Obradović, Distribution of participation in the process of decision-making on problems related to the economic activity of the company, in: congresbundel First International Sociological Conference on participations and self-management, Dubrovnik, 1972, dl. II, blz. 137-164.

prioriteiten van beleid. In de praktijk is het doorgaans zo dat plannen waarover tussen sleutelfiguren in de organisatie reeds een verregaande overeenstemming is bereikt, in de vergaderingen ter discussie staan en daar bekrachtigd worden. De beoogde hoogste autoriteit in de organisatie is te zwak geïnstrumenteerd om dit waar te maken. Daarbij komt ook dat de diverse raden moeilijk op één lijn te brengen zijn omdat zij gebonden zijn aan de deelbelangen van afdelingen. Consensus is een eerste vereiste voor bestuurlijke autoriteit, een voorwaarde waaraan structureel niet is voldaan.

Deze discrepantie is hanteerbaar, omdat niet de raden maar directies worden aangesproken op (onjuist) genomen beslissingen. Men zou immers op niet-uitvoerbare maatregelen stuiten indien men een omvangrijk niet-programmagebonden college als een centrale arbeidersraad — b.v. 50 personen — ter verantwoording zou willen roepen voor het gevoerde beleid. Er vindt een ontkoppeling plaats van hoogste autoriteit en aansprakelijkheid. Daarmede is een belangrijke stimulans weggenomen om toegekende beslissingsrechten van de raden consequent serieus te nemen. Directies worden hierdoor aangespoord het besluitvormingsgedrag van raden onder hun controle te brengen. Veel potentiële macht zonder aansprakelijkheid kan rekenen op de nauwlettende aandacht van diegenen die wel worden aangesproken. Deze scheiding van verantwoordelijkheden en aansprakelijkheden biedt een gunstig klimaat voor informeel gedrag in de relatie van directies en organen van zelfbestuur. Directies kunnen de competenties en machtsinflatie van het zelfbestuur niet al te openlijk betwisten. Dat zou hen immers als klassevijand kwetsbaar maken. Daardoor ontwikkelen zij een uitvoerige — deels „ondergrondse” — strategie om het beleid geformuleerd te krijgen conform de eigen visie 23).

Op dubbelzinnige wijze is de partijorganisatie bij een dergelijke gang van zaken betrokken. Het democratisch centralisme stroomlijnt weliswaar de interne regie, maar schiet ten aanzien van dagelijkse praktijken goeddeels te kort. Het principe werkt nogal grofmazig, nl. bij de beslechting van conflictsituaties of bij het formuleren van algemeen strategische lijnen. In de tredmolen van alledag is de partij op velerlei wijze maatschappelijk verweven, waardoor in veel situaties partijleden in uiteenlopende belangen zijn verwickeld en als zodanig de partij binden. De partij is in die zin belanghebbende bij de machtsbalans tussen management en zelfbestuur, dat sleutelfiguren in de onderneming tevens partijlid zijn en als zodanig de partij committeren in hun gedrag. De vraag naar de mate waarin de partij bindingen moet aangaan is één van de meest bediscussieerde vragen in de partij, het bedrijf en op straat.

Anderzinds is het voor de partij van belang dat de macht van directies niet institutioneel beveiligd is en daardoor „ieder moment” tegen de directies kan worden gebruikt. Dit doet zich b.v. voor wanneer vanwege de vele maatschappelijke bindingen de avant-garde-rol is verbleekt. In dergelijke omstandigheden dient op geforceerde wijze de klasserol van de partij zichtbaar gemaakt te worden. De bindingen met de arbeidersklasse kunnen onder meer worden aangehaald door te wijzen op de niet-legale machtsuitoefening van directies en de noodzaak de verkregen zelfbestuursrechten te verdedigen en uit te breiden. Hierin uit zich de structurele onberekenbaarheid van de partij, die zich op dergelijke momenten distantieert van een maatschappelijke groepering, die in een andere rol — nl. als lid — tot de eigen gelederen behoort. Op andere momenten evenwel zijn het de arbeiders die de partij van zich vervreemd voelen vanwege haar bindingen met „administratieve en leidinggevende centra”.

Deze onberekenbaarheid vloeit voort uit de avant-garde-rol die de partij speelt en die ze wenst te delen met soms scherp uiteenlopende belangengroepen. De laatste kunnen zich als zodanig niet presenteren, waardoor ieder voor zich tracht het knooppunt van alle maatschappelijke machtslijnen — de partij — naar zijn hand te zetten. Daardoor is,

aldus Vidaković „... de partij gedwongen de arbeiders te beschermen tegen tegenovergestelde maatschappelijke tradities door compromissen met die krachten te sluiten; ze wordt gedwongen die krachten te controleren door zich eraan aan te passen. De beweging wordt gedwongen compromissen te sluiten en ondertussen garanties te bieden dat de voornaamste belangen van de arbeiders beschermd zullen blijven, ondanks die compromissen; tenslotte wordt de beweging gedwongen om de kracht van belangen te kanaliseren en te voorkomen dat een ideologische en politieke controle over het initiatief wordt uitgevoerd. Door die rollen te vervullen wordt de communistische voorhoede naar het lijkt de heerser, maar in wezen de gevangene van een moeilijk te verdragen evenwicht tussen de tegenovergestelde tendensen ...” 24).

Maar juist als gevangene van dergelijke machtsbalansen is de maatschappelijke invloed van de partij groot, hoewel niet eenduidig en onberekenbaar. Het laatste schept een aanzienlijk machtsreservoir. Lagere partijorganen kunnen zich vergaand binden aan uiteenlopende belangengroepen. Op moeilijk voorspelbare momenten kunnen dergelijke loyaliteiten worden opgezegd, in naam van een voorhoederol die de partij te vervullen heeft. De transformatiemogelijkheid van de partij om belangenconflicten om te zetten in waardenconflicten betekent dat zij met omzichtigheid moet worden benaderd. De partij is diep gepenetreerd in de samenleving. Gecombineerd met de mogelijkheid „de anderen” tot omzichtig gedrag te dwingen, geeft dit een massieve machts potentie, die moeilijk zichtbaar te maken is. Iedereen houdt zich gedekt en openlijke betwisting van moeilijk te accepteren praktijken komt slechts spaarzaam voor. Kritiek richt zich op zondebokken, die per definitie buiten het systeem vallen en de ordening als zodanig niet kwetsief maken.

Omzichtigheid op grote schaal uit zich in dubbelzinnig en gespleten gedrag en heeft de neiging zich aan directe waarneming te onttrekken. De ordenende werking ervan is onmiskenbaar. Een uitvloeisel van dit krachtenveld is, dat de meeste deelnemers belang hebben bij conflictvermijding. Tijdens conflictsituaties worden belangen duidelijker gemarkeerd en worden loyaliteiten zichtbaar. Een kenmerk van het krachtenveld is dat het verloop van conflicten moeilijk voorspelbaar is. De deelnemers kunnen niet duidelijk inschatten of de bondgenoot van nu tijdens het conflict niet de tegenstander van morgen is. Een begeleidend verschijnsel hiervan is dat in de dominante maatschappelijke opvattingen weinig ruimte aan conflictgedrag wordt gegeven.

In een interessante vergelijking van het Amerikaanse (VS) en Joegoslavische model van arbeidsverhoudingen merkt Županov op dat conflicten in de Joegoslavische opvatting eerder als een pathologisch dan als een normaal verschijnsel worden gezien 25). Conflicten maken geen deel uit van het systeem en behoeven een „externe verklaring”. Immers, in het waardensysteem staat centraal de gedachte van harmonieuze coöperatie tussen individuen en groepen binnen het legale kader der arbeidsverhoudingen. De sociale rollen zijn weinig gemarkeerd en diffuus, waardoor de kans op conflicten wordt vermeden. Men wisselt van rol, voordat de spanningen te hoog oplopen. Het zelfbestuur is niet ingesteld op onderhandelen waarin conflicten tot het strategisch middelenarsenaal horen, maar ingesteld op probleem-

23) Het is interessant dit gedrag te vergelijken met het gedrag van directies in andere Oosteuropese landen. Zie daarvoor J. L. Porket, *Participation in management in communist systems in the 1970's*, *British Journal of Industrial Relations*, 1975, blz. 371-387.

24) Z. Vidaković, *Het tweede decennium van arbeiderszelfbestuur*, ingeleid door Marius Broekmeyer, Amsterdam, 1972, blz. 89.

25) Josep Županov, *Two patterns of conflict management in industry*; *Industrial Relations*, 1973, blz. 213-233.

oplossing en conflictvermijding. De discrepantie tussen feitelijke en formele verhoudingen worden in veel „informeel” gedrag opgevangen. Maar deze werkwijze kan ook aanleiding zijn tot een onjuiste inschatting van posities. De diffuse omlinjing van posities kan tweezijdig werken. Daarin ligt een belangrijke en permanente conflictbron in de Joegoslavische verhoudingen 26). Een markant gegeven is de frequentie waarmee stakingen voorkomen. Op basis van diverse bronnen kan het volgende overzicht worden gegeven 27) (zie tabel 2).

Tabel 2. Stakingen in de periode 1958-1978

Jaar	Aantal stakingen	Aantal deelnemers
1958	28	niet bekend a)
1959	35	..
1960	61	..
1961	130	..
1962	225	..
1963	213	..
1964	271	11.000
1965	231	9.000
1966	152	niet bekend
1967	118	16.762 (8)
1968	148	19.206 (20)
1969 (8 mnd.)	138	21.629 (9)
1973 (5 mnd.)	46	7.994
1974-1976 (Slovenië)	161	11.563
1978 (Slovenië 4 mnd.)	50	niet bekend
1978 (geheel Joegoslavië)	± 100	niet bekend

a) De getallen tussen haakjes betreffen het aantal stakingen waarvan het deelnemersaantal niet bekend is.

Er vindt in Joegoslavië, m.u.v. Slovenië, geen officiële registratie van stakingen plaats. Stakingen zijn niet verboden en in de pers is dit de laatste jaren herhaaldelijk door hooggeplaatste partijfunctionarissen gesteld. Stakingen zijn ook niet formeel geregeld en, behoudens voor stakers, een genant verschijnsel. De gegevens in tabel 2 zijn weliswaar onvolledig, maar geven toch wel een beeld van wat zich voordoet.

Županov stelt dat de stakingen zeer effectief zijn, terwijl werknemers niet op een stakingsorganisatie kunnen terugvallen en geen financiële middelen ter beschikking hebben om langdurige staking door te zetten. Zij bereiken in enkele uren tijd wat Amerikaanse werknemers nog niet zouden bereiken met 3 maanden staken. De effectiviteit kan moeilijk worden teruggevoerd op een snelle mobilisatie van krachtige machtsmiddelen. Kenmerkend voor het verloop van stakingen is onder meer:

- stakingen zijn vrijwel steeds „wild” en omvatten circa 100 werknemers. Er vindt geen organisatorische ondersteuning plaats door vakbonden, waardoor het moeilijk is sympathie op brede basis te organiseren;
- stakingen duren doorgaans kort. In 78% van de gevallen — aldus Jovanov — is de staking binnen een dag beëindigd;
- stakers plegen zelden fysiek geweld en vernieling van ondernemingseigendom vindt niet plaats;
- het management geeft snel toe, zelfs wanneer de schade ervan voor het bedrijf direct aantoonbaar is;
- de uitsluiting als contrastrategie wordt niet toegepast;
- de toepassing van sancties wordt verschillend beoordeeld. Županov meent dat er geen represailles worden toegepast. Eigen observatie bracht andere feiten aan het licht. Kennelijk is er geen eenheid van praktijk van sanctietoepassing 28).

Uit het patroon blijkt dat een hoge mate van effectiviteit bereikt kan worden met een beperkte inzet van middelen. De verklaring daarvoor moet vooral gezocht worden in het feit dat stakingen weliswaar niet verboden zijn, maar de positie van het management en meest nabije partij kader in discrediet brengen. Wanneer zich stakingen voordoen zijn politieke gezagsdragers van buiten het bedrijf — b.v. de vakbondsvoorzitter en partijfunctionarissen op gemeente-

niveau — snel op de plek des onheils. Als derde „partij”, die geen bemiddelingsrol speelt, kunnen zij garen spinnen bij het conflict tussen arbeiders en management. De laatste is direct of indirect verantwoordelijk voor het conflict. Županov stelt onomwonden dat deze derde „partij”, door arbeiders tegen managers uit te spelen, de managers in de lokale hiërarchie op hun positie van „junior partners” kunnen houden.

De korte duur van stakingen wijst op een snelle afruil van belangen. De managers verkeren door het uitbreken van de staking in een plotselinge situatie van afruildwang. Stakingen bedreigen hun prestige, maar vooral het subtiel netwerk waarop hun positie is gebaseerd. De bereidheid snel toe te geven ook al is het economisch niet verantwoord, is een indicatie van de hoge prijs die wordt gesteld op stabiele verhoudingen. Stakende werknemers, die slechts zwakke middelen kunnen inzetten zijn gebaat bij een snelle afruil. De politieke functionarissen hebben wel baat bij een staking, maar evenzeer bij een snelle beëindiging, aangezien langdurige conflicten de belangstelling van hogere politieke niveaus uitlokken en positioneel bedreigend kan werken. Het is deze combinatie van factoren die kan verklaren waarom stakingen, hoewel vluchtig van opzet, veel voorkomen en effectief zijn. Jovanov merkt op dat in 75% van de gevallen staking niet als laatste middel werd ingezet, maar toegepast werd zonder andere „ordelijke” wegen eerst uit te proberen. Dat de frequentie niet groter is, moet worden toegeschreven aan het feit dat het zelfbestuur er redelijk in slaagt belangen aanéén te rijgen en aan het feit dat degenen die een sleutelrol spelen in de opzet van wilde stakingen de risico's van negatieve sancties — b.v. ontslag — oproepen. Županov wijst nog op het feit dat de omvangrijke groep van buitenlandse arbeiders tevens een conflictreducerend karakter kan hebben. Als men het niet „naar zijn zin heeft”, kan men nl. gastarbeider „worden” 30).

Spanningen tussen de feitelijke en gewenste ordening kunnen in Joegoslavië niet goed worden opgevangen in een onderhandelingspatroon waarin elk der deelnemers door afruil tijdelijke successen kan boeken en verliezen kan accepteren. Voor sommigen bestaat er de uitlaatklep van een staking. Het dominante conflictoplossende gedrag zoekt zijn uitweg via wetgeving. Er heeft zich een institutionele kringloop ontwikkeld waarin wetgeving conflicten over machtsverhoudingen tijdelijk beslecht door het stellen van nieuwe regels 31). De interpretatie, de invoering en de werkbaarheid van dergelijke regels lokken nieuwe conflicten uit, die via vernieuwing van wetgeving weer tijdelijk gedompt worden. De kringloop manifesteert zich in wetgeving van o.a. 1965 (economische hervormingen o.m. leidend tot verzelfstandiging van bedrijven t.o.v. de overheid), 1968 (regelingen inzake interne beslissingsstructuur, o.a. betreffende de positie van arbeidseenheden), 1971 (regelingen inzake verdere decentralisatie van besluitvorming en ontwerp van de BOGA), 1974 (hervorming van de grondwet, o.a. invoering van een integraal delegatiesysteem) en 1976 (vaststelling van de „kleine grondwet”, waarin in 671 artikelen een formele regeling van arbeidsverhoudingen is vervat). De functionerende maatschappelijke verhoudingen komen steeds verder af te staan van het formele patroon

26) Josep Županov, op. cit., 1973, blz. 225; Rob Boonzajer Flaes en Joop Ramondt, 1974, op. cit., blz. 285.

27) De periode 1958-1969 is ontleend aan Neca Jovanov, *Merkmale Jugoslavischer Streike, Gewerkschaftliche Monatshefte*, 1973, no. 6, blz. 375-382; Gegevens van 1973 ontleend aan Rob Boonzajer Flaes en Joop Ramondt, op. cit., 1974, blz. 286. Over de periode 1974-1978 aan *Radio Free Europe Research*, diverse nummers.

28) Josep Županov, op. cit., 1973, blz. 209; Rob Boonzajer Flaes en Joop Ramondt, op. cit., 1974, blz. 245-256.

29) Josep Županov, op. cit., 1973, blz. 221.

30) Idem, blz. 221.

31) Joop Ramondt, *Beleid rond beraad*, op. cit., 1974, blz. 81.

waarlangs zij geacht worden te lopen. Aangezien degenen die daarop kunnen worden aangesproken het minste baat hebben bij een dergelijke gang van zaken, moet men niet verbaasd zijn dat uit de hoek van managers het meeste verzet komt. Boonzajer Flaes constateert begrijpelijkerwijze dat veel dwang werd gebruikt om de nieuwste wettelijke bepalingen ingevoerd te krijgen en dat de effectiviteit der nieuwe maatregelen niet groot geacht kan worden 32).

4. Vergelijking en perspectief

De maatschappelijke wens en noodzaak tot het creëren van een eigen identiteit brengen de waarnemer gemakkelijk op een dwaalspoor. Accentuering van identiteiten gaat gepaard met de behoefte tot markering van verschillen tussen maatschappijen. De „zichtbare” arbeidsverhoudingen, de officiële verhoudingen, vastgelegd in documenten en regels, wijken aanzienlijk af van wat zich voltrekt tussen mensen. Op het niveau van de zichtbare wereld zijn de verschillen tussen Nederland en Joegoslavië evident, snel benoembaar en niet uitnodigend tot verdere analyse. Daaronder gaan evenwel interessante overeenkomsten schuil.

- Beide maatschappijen tonen een grote neiging tot dwangmatige ordening der arbeidsverhoudingen van bovenaf. Elders heb ik aangevoerd dat deze neiging verband houdt met totaliteitsaanspraken, voortvloeiend uit het verzuilde karakter der verhoudingen 33). In Joegoslavië één zuil, in Nederland meer en voorbij hun hoogtijdagen, maar beide landen overeenkomend in de met verzuiling verweven totaliteitsaanspraken van leidinggevende groepen. Beide landen ontlenen hun reputatie van „buitenbeentje” t.o.v. de omringende landen onder meer aan de specifieke wettelijke maatregelen waarmee van bovenaf de arbeidsverhoudingen in niet goed werkbare formules werden geforceerd.

- De rol die de partij in Joegoslavië speelt toont veel verwantschap met de rol van vakbonden in de Nederlandse verhoudingen. Kenmerkend voor beide is de sterke vermenging met de politieke/publieke sfeer. Op ondernemingsniveau met name hebben beide als hoofdstrategie het vermijden van een directe confrontatie met het management. Aanspraken worden niet in onderhandelbare formules gevat. Hierdoor blijven de wederzijdse verhoudingen diffuus en onzakelijk en kunnen gemakkelijk worden getransformeerd naar ideologische meningsverschillen. Onzakelijkheid in verhoudingen en hang naar het uitlokken van principiële meningsverschillen gaan hand in hand. De instrumentatie van dit gedrag vertoont grotere overeenkomst in de voorkeur voor een tripartite formule. Arbeiderszelfbestuur en ondernemingsraad vervullen de functie van mantelorganisatie voor partij en vakbond. Voor het management is een radensysteem een tactisch wapen om aanspraken van vakbond en partij van het lijf te houden met een beroep op democratische verworvenheden der arbeiders. Hoewel verschillend in formele bevoegdheden, is de instrumentatie der raden frappant overeenkomend. Zij zijn niet onderhandelingsgericht, niet programmagebonden, onderling verdeeld en missen een duidelijke organisatorische ondersteuning van hun (georganiseerde) achterban. De OR is karig bedeeld met beslissingsbevoegdheden en dienovereenkomstig beperkt in haar verantwoordelijkheden. Het zogenaamde achterbanprobleem van de OR duidt de scheiding van verantwoordelijkheden en aansprakelijkheden aan, die kenmerkend is voor de arbeidersraden. Meer in het oog lopend is deze scheiding doorgevoerd in het Nederlandse universitaire radensysteem. Tijdens conflicten wordt in beide systemen het tripartite model snel ingeruild voor een bipartite formule. De manifeste functie van de raden is de bevordering der bedrijfsdemocratie. Een belangrijke, maar latente functie is het vermijden van directe confrontaties tussen leiding en vakbond, resp. partij. Een afgeleide daarvan is dat er een breed en ambivalent cliëntenbestand bestaat, dat wisselend zijn loyaliteiten betuigt met elkaar in

aanspraken beconcurrerende groepen. Het eeuwig falen van de raden — geen invloed, gebrekkige deskundigheid en een diffuse, apathische achterban — voedt het ideologische reservoir waaruit vakbond en partij op ieder gewenst moment putten om het wangedrag van managers aan de kaak te stellen. In Nederland laten de ondernemers zich dit welgevallen kennelijk vanwege het tactisch voordeel van een radensysteem.

- In hun interne huishouding komen vakbond en partij overeen in de geringe ruimte die geboden wordt aan een zelfstandige en geprofileerde opstelling van eigen leden. De regie daarvan bij de Joegoslavische partij is het democratisch centralisme. De Nederlandse vakbeweging is traditioneel afkerig van een uitbouw van de organisatie voorbij het niveau van de professionele bestuurder. De onderzoeksresultaten van Van Vliet naar het bedrijvenwerk tonen dit overduidelijk aan 34).

- De machtsambities van Joegoslavische partij en Nederlandse vakbeweging verschillen aanmerkelijk in pretentie en reikwijdte. Daarom manifesteert de „verborgen” machtsstrategie van de partij zich veel indringender dan die van de Nederlandse vakbeweging. De gespletenheid die op zich een ordenende werking heeft laat zich in Nederlandse omstandigheden echter evenzeer waarnemen. Op ondernemingsniveau manifesteert zich dit o.a. in het onzekere en apatische gedrag van werknemers, die het paradoxale karakter van de geleide democratie der ondernemingsverhoudingen niet kunnen hanteren 35). Leidinggevende werkgevers en vakbondsbestuurders zijn eraan gewend geraakt elkaar in publiek zwart af te schilderen en vervolgens met elkaar in overleg te treden.

Het perspectief van de Joegoslavische arbeidsverhoudingen lijkt goed voorspelbaar. De grondwet van 1974 en de Wet op geassocieerde arbeid van 1976 duiden de consolidatie van verhoudingen aan. Binnen de uitgestippelde machts grenzen zullen zich het komende decennium geen spectaculaire veranderingen voordoen. Het dominante patroon wordt bepaald door de machtsstrijd van de politiek-bureaucratische en technocratische elites. Beide hebben een eigen belang hun strijd via het zelfbestuur te voeren. De spanningen die op titel van zelfbestuur der arbeiders bestaan tussen feit en norm geven de politieke elite een ideologische voorsprong op hen die een technocratische rol vervullen. De spanning tussen feit en norm laat evenwel de managers een aanzienlijke ruimte om hun ambities te realiseren. Ideologisch minder toegerust, kunnen zij zich tot op zekere hoogte legitimeren met een beroep op de vele professionele bekwaamheden die nodig zijn voor een modern management van een zich industrieel ontwikkelende maatschappij. De objectieve feiten staan aan hun zijde. Deze zullen voorkomen dat de ideologische en bestuurlijke bovenbouw zodanig weggroeit, dat de huidige spanningsverhouding onhanteerbaar wordt.

Waar deze machtsstrijd groepen arbeiders in het nauw brengt zijn de kansen op een massale onrust klein. Beide elites kunnen onder dergelijke omstandigheden tot een snelle afruil van belangen worden gebracht. In het tripartite patroon is de combinatie van technocratische en politiek maatschappelijke elites meestal de winnende coalitie die de grenzen van de verhoudingen bepaalt. Dat laatste lijkt nog de grootste overeenkomst met Nederland op te leveren.

Joop Ramondt

32) R. F. Boonzajer Flaes, op. cit., 1978, blz. 123-178, diverse plaatsen.

33) Joop Ramondt, *Beleid rond beraad*, op. cit., 1974.

34) G. E. van Vliet, *Bedrijvenwerk als vorm van belangenbehartiging*, Alphen a/d Rijn, 1979.

35) Joop Ramondt, *Bedrijfsdemocratisering zonder arbeiders*, Alphen a/d Rijn.

Het probleem van de armsten

PROF. DR. W. BRAND*

De prioriteiten, die de Westerse landen aan ontwikkelingssamenwerking stellen, en de prioriteiten van de ontwikkelingslanden zelf stemmen maar ten dele met elkaar overeen. Vooral met betrekking tot de problematiek van de armsten bestaan grote verschillen van inzicht. In dit artikel wordt ingegaan op de activiteiten ten bate van de armste groepen en de politieke problemen die daarmee samenhangen. De aandacht vanuit het Westen voor de problemen van de armsten wordt volgens de auteur door de ontwikkelingslanden gezien als een afleidingsmanoeuvre voor het streven naar een Nieuwe Internationale Economische Orde. Bovendien bestaan binnen de ontwikkelingslanden grote tegenstellingen tussen rijk en arm, zodat de opheffing van de armoede nog een zaak van veel geduld is.

Inleiding

Zoals bekend, is in de naoorlogse periode de economische groei van de ontwikkelingslanden als collectiviteit zeer bevredigend geweest, maar zijn de armste landen — met een jaarlijks inkomen van \$ 265 per hoofd of minder (in dollars van 1975) — achterop geraakt. Dit is daarom schrijnend omdat in de armste landen met een bevolkingsaantal van zo'n 1,2 mrd. mensen, zich zo'n 80% van de armsten (of 650 mln. van het totaal van 800 mln. armen, die met een gemiddeld jaarlijks inkomen van minder dan \$ 100 moeten rondkomen) bevinden, die niet in staat zijn om zich de meest elementaire behoeften op het terrein van voeding, kleding en huisvesting te verschaffen. Ook op het gebied van sociale voorzieningen als onderwijs, gezondheidszorg en sanitaire voorzieningen (drinkwater en afvallozing) komen deze groepen te kort. Door Gandhi zijn deze groepen reeds eerder aangeduid als „the last, the least, the lowest and the lost”. Derhalve bestaat bij vele donorlanden (o.a. Nederland) en ook bij internationale instellingen (b.v. Wereldbank) de wens om de hulp gelden bij voorkeur ten goede te doen komen aan de armste landen en dan vooral aan projecten, die zijn gericht op een verbetering van het levenspeil van de armsten.

Deze hulp dient in hoofdzaak van concessionele aard (giften en zachte leningen) te zijn, aangezien de meeste van de armste landen in de toekomst niet in staat zullen zijn om de rente en aflossing op normale leningen te betalen. Vanzelfsprekend dienen ook kredietfaciliteiten (via particuliere banken en overheidsinstellingen) te worden geschapen of gecontinueerd voor de reeds op een hoger plan verkerende ontwikkelingslanden (waar zich ook nog zo'n 150 mln. zeer armen bevinden), opdat deze landen hun economische groei kunnen voortzetten.

Aanpak

Nu is over deze nadruk op de armste landen en armste groepen, die uiteraard elk weldenkend mens aanspreekt, wel een en ander op te merken. Tussen droom en daad staan vaak wetten en praktische bezwaren, zoals W. Elschot al wist. Voor de armste landen geldt dat zij nauwelijks zijn geïntegreerd in de wereldeconomie, weinig kapitaal bezitten en voor de armste groepen geldt dat zij weinig onderwijs hebben genoten, zich vaak in een slechte gezondheidstoestand bevinden en op grond van hun laag inkomen geen kans hebben om te sparen en investeringen te doen.

De oplossing voor deze laatste problemen is:

- a. de produktiviteit te verhogen van hen, die althans over enig kapitaal (lees land) beschikken; en
- b. om de werkgelegenheid te vergroten, zodat meer mensen worden ingeschakeld in het arbeidsproces vooral via arbeidsintensieve methoden van produktie.

Vanzelfsprekend is het voor de regeringen van de armste landen als gevolg van hun beperkt budget niet doenlijk om door inkomensoverdrachten hun armste groepen te helpen. In een rapport 1) van de Wereldbank wordt erop gewezen, dat voor een dergelijke aanpak een belangrijke participatie van de armste groepen zelf voorwaarde is. Deze participatie hangt weer af van effectief leiderschap en adequate assistentie (vooral financiële steun) van de centrale regering, maar tot op heden is de ervaring op dit punt niet bevredigend. Ook ontbreekt het veelal aan het precies specificeren van doelstellingen, het begeleiden en evalueren van programma's op de diverse terreinen, zoals b.v. irrigatie, kredietverlening, publieke werken, schoolmaaltijden, voedselsubsidies, gezondheidsdiensten, woningbouw en scholing van arbeid, om de armoede te bestrijden.

Door de Wereldbank is uitgerekend, dat indien de huidige tendenties (d.w.z. een redelijke groeivoet van het nationaal produkt der armste landen (5% per jaar) en geen specifieke interventie om de inkomensverdeling te beïnvloeden) doorgaan, er tegen het jaar 2000 nog zo'n 600 mln. zeer armen zullen zijn, ten dele ook als gevolg van de voortgaande bevolkingsgroei. Bij dit scenario wordt verondersteld, dat de armste 60% van de bevolking, waaronder de armste groepen, slechts 18-25% van de toeneming van het inkomen zal ontvangen, terwijl als wordt getracht hen b.v. 45% van het gestegen inkomen te doen toekomen er in 2000 maar 260 mln. zeer armen zullen zijn.

Wereldbankactiviteiten

In een aantal artikelen 2) van stapleden van de Wereldbank

* De auteur is hoogleraar Staathuishoudkunde der niet-westerse beschavingsgebieden aan de Rijksuniversiteit Leiden.

1) Wereldbank, *World Development Report 1978*, Washington, augustus 1978.

HET HOOFDBEDRIJFSCHAP DETAILHANDEL

te 's-Gravenhage vraagt ten behoeve van de

Stichting
Informatieverwerking
Midden- en Kleinbedrijf

een

ECONOOM

Zijn taak zal bestaan uit:

- *het verzamelen van gegevens over de automatiseringsmogelijkheden voor de administratie van kleine en middelgrote bedrijven;*
- *het behulpzaam zijn bij onderzoek naar de eisen, die aan geautomatiseerde verwerking van administratiegegevens in deze sector moeten worden gesteld;*
- *het assisteren bij de adviesverlening aan accountants en adviseurs, die bij hun cliënten op automatiseringsvraagstukken stuiten;*
- *het verlenen van medewerking aan cursussen voor ondernemers en hun accountants.*

Het is van wezenlijk belang, dat deze functionaris affiniteit moet hebben tot automatiseringsvraagstukken en de problemen in het midden- en kleinbedrijf. Zijn opleiding is bijv. doctoraal examen bedrijfseconomie of vergoederde accountantsdan wel AMBI-studie.

Verwacht wordt dat hij zich zal kunnen ontplooiën tot iemand, die zelfstandig werkt en initiatief neemt. Daarom wordt de voorkeur gegeven aan kandidaten met enige ervaring en leeftijd tot ca. 30 jaar. Bij de selectie kan gebruik worden gemaakt van een psychologisch onderzoek.

Het salaris stemt overeen met het niveau van de functie en zal mede afhangen van leeftijd en ervaring. De secundaire arbeidsvoorwaarden zijn vergelijkbaar met die bij de overheid.

Belangstellenden kunnen schriftelijk of telefonisch contact opnemen met:

**drs. M. de Kool, secretaris van de Stichting informatieverwerking Midden- en Kleinbedrijf, Nieuwe Parklaan 74, Postbus 90703, 2509 LS 's-Gravenhage.
Tel. 070 - 51 42 61.**

wordt nader ingegaan op wat de Bank doet en het lijkt nuttig deze ervaring samen te vatten. Het doel van alle projecten, waarmee de Bank bezig is, is het zodanig verhogen van de produktiviteit van de armsten, dat zij zelf kunnen betalen (geen liefdadigheid!) voor de aangebrachte, relatief goedkope, verbeteringen en dat de ondernomen activiteiten als voorbeeld kunnen dienen voor de regeringen om op andere plaatsen hetzelfde te herhalen. Op het platteland (waar 680 mln. van de armsten wonen, vooral in Zuid-Azië en Afrika) richt de aandacht zich bovenal op de kleine boeren. Naast de verhoging van de landbouwproduktie (vooral van voedsel), wordt tevens gemikt op industrialisatie (kleine dorpsbedrijven), wegen, openbare diensten en gezinsplanning, ten einde bovendien de trek naar de steden af te remmen.

Tussen 1973 en 1978 is in totaal \$10 mrd. aan kredieten (zo'n 31% van het totale bedrag aan leningen) voor landbouwontwikkeling verstrekt, waarvan zo'n 75% aan kleine boeren ten goede kwam. Hierbij wordt nog opgemerkt, dat de technische kennis om de landbouw, die afhankelijk is van regenval (dus waar irrigatie niet in aanmerking komt) nog onvoldoende is om veelbelovende projecten op te zetten. Landhervorming (ook bescherming van pachters en „share croppers” tegen onereuze praktijken) wordt in sommige landen noodzakelijk geacht, maar stuit op de bekende obstakels.

Er wordt eveneens op gewezen, dat binnen de landbouw, mede weer als gevolg van de bevolkingsgroei, niet alle vraagstukken kunnen worden opgelost. Voor Pakistan is berekend, dat een 6%-groei in de landbouwsector nodig is om tegen het jaar 2000 een inkomenspeil van \$ 125 per hoofd te bereiken, maar dat tegelijkertijd 40 mln. mensen buiten de landbouw moeten worden tewerkgesteld. Ook voor de Filipijnen is gesteld, dat een inkomensgroei van \$ 75 naar \$ 125 per hoofd op het platteland voor de arme boeren slechts haalbaar is bij een jaarlijkse toeneming gedurende 25 jaar van de landbouwproduktiviteit met 5%, terwijl 30 mln. mensen in de stedelijke gebieden zouden moeten worden opgevangen.

Wat de urbane problematiek (840 mln. stedelingen, waarvan een derde of zo'n 250 mln. tot de armen wordt gerekend) betreft, wordt gedacht aan de uitbreiding van kleine en middelgrote bedrijven, ten einde de werkgelegenheid te bevorderen. Voor een negental bedrijfstakingen is door de Wereldbank gecalculiseerd, dat door het gebruik van aangepaste technologie met een investering per man van \$ 3000 gemiddeld vijf maal meer arbeidsplaatsen kunnen worden gecreëerd dan indien voor grote bedrijven wordt geopteerd. In 1978 ging 24% van de industriële Wereldbankleningen naar kleine bedrijven (8% in 1975), die worden geleid via de ontwikkelingsfinancieringsmaatschappijen, die onder invloed van de Bank in vele ontwikkelingslanden zijn opgericht.

Daarnaast wordt veel aandacht geschonken aan watervoorziening en afvallozing, waarvan thans minder dan 500 mln. van de 2.400 mln. mensen in ontwikkelingslanden profiteren. De Bank heeft na onderzoek de kosten voor eenvoudige „pipe-systems” voor water ten behoeve van drinken, wassen en voedselbereiding teruggebracht tot \$ 30-50 per persoon op het platteland (vroegere schattingen van de WHO varieerden van \$ 50 tot \$ 150 per hoofd). Voor vuilopruiming (volgens eerdere ramingen was \$ 600 per hoofd nodig) heeft de Bank voor projecten nieuwe-stijl de kosten in de stad teruggebracht tot \$ 100 en op het platteland tot minder dan \$ 40 per hoofd. Het gaat hierbij niet om Westerse technieken (b.v. geen riolering, daar die te kostbaar is) maar werkwijzen, die betaalbaar zijn voor de armsten. Zo nodig worden voor de meer welgestelden hogere tarieven voor water en reiniging

2) The World Bank and the world's poorest I, Changing emphasis in the Bank's lending policies, *Finance & Development*, juni 1978; The World Bank and the world's poorest II, The Bank and urban poverty, *Finance & Development*, september 1978; The World Bank and the world's poorest III, The Bank and rural poverty, *Finance & Development*, december 1978; The World Bank and the world's poorest IV, The problem of water supply and waste disposal; The Bank and the world's poorest V. The Bank and the development of small enterprises, *Finance & Development*, maart 1979. Er zullen waarschijnlijk nog andere artikelen op diverse terreinen volgen.

vastgesteld ten einde de dienstverlening voor de armsten te subsidiëren. Voor 1979-1984 worden naar verwacht 100 leningen verwerkt (ten bedrage van \$ 4 mrd.) voor watervoorziening en afvallozing, die in 1978 voor 47% waren gericht op de armsten, terwijl tegen 1984 dit percentage tot 75 zou oplopen.

Interne obstakels

Tot zover een vluchtige schets van de activiteiten van de Wereldbank voor de armsten, waarvan het experimentele karakter moet worden onderstreept. Herhaaldelijk wordt betoogd, dat de uitkomsten nog onzeker zijn, dat centrale overheden onvoldoende medewerken of dat de plaatselijke instituties door het ontbreken van gekwalificeerde mankracht en fondsen niet in staat zijn projecten adequaat uit te voeren. De centrale regering, die meestal toch al zwak is in de ontwikkelingslanden als gevolg van allerlei centrifugale krachten, denkt er in veel gevallen niet aan decentralisatie of overdracht van bevoegdheden (plus fondsen) aan lagere organen op enigszins grote schaal toe te passen, omdat aldus haar gezag nog verder dreigt te worden ondermijnd.

Ondanks de zorguldige begeleiding van de Bank-staf moet nog blijken of straks inderdaad de armste groepen worden bereikt 3). Lokale machthebbers bezitten vaak een langdurige ervaring om bepaalde zaken ten eigen bate te benutten. Centrale regeringen bewijzen allicht lippendienst aan projecten, die door de Bank worden gefinancierd, maar zullen zij straks eigen gelden beschikbaar stellen om de armste groepen daadwerkelijk te helpen? Dit staat nog te bezien, vooral in het licht van het feit, dat er om onnaspeurlijke redenen voor een ambtenarencorps meer eer valt te behalen bij het betrokken zijn bij de produktie van 1 ml. ton staal dan bij de produktie van 1 mln. ton voedselgranen, om van 1 mln. liter water ten behoeve van de armste groepen maar te zwijgen.

Adelman gelooft, althans volgens haar Leidse oratie 4), niet in een „economische groei met een rechtvaardige inkomensverdeling” op grond van bestaande machtsverhoudingen (grote of middelgrote grondbezitters b.v.) en bepleit derhalve een herverdeling van het bezit („assets”, vooral van land) alvorens over te gaan op een strategie van snelle produktiviteitsstijging in de landbouw, van massale vorming van menselijk kapitaal (via onderwijs en training) en van kennisintensieve ontwikkeling. Zij is geporteerd voor een autocratische of dictatoriale regering, die de weerstanden tegen een radicale bezitsverdeling moet opruimen. Er wordt niet bij verteld wie deze regeerders (toch geen wereldvreemde wetenschappers?) zullen zijn en evenmin hoe zij de macht kunnen voeren.

Een dictatuur, militair of anderszins, lijkt ook geen voldoende voorwaarde voor een positieve verandering; wij hebben te veel kennis van repressieve potentaten in de ontwikkelingslanden die zich nauwelijks om economische of sociale ontwikkeling bekommeren. Zij geeft ook niet aan hoe men in landen (het zijn er meer dan zij denken!) moet handelen als er geen land of ander materieel bezit is om te verdelen of beter te distribueren. Eveneens lijkt Adelman mij rijkelijk optimistisch wanneer zij meent, dat als gevolg van de toenemende participatie op basis van ontwikkeling van onderop (decentralisatie), gelijke kansen tot ontplooiing en een verhoogd politiek bewustzijn uiteindelijk een democratische samenleving zal ontstaan. Horen concentratiekampen voor dissidenten niet onlosmakelijk bij een dictatoriaal regime, dat altijd de neiging vertoont zich te willen handhaven?

Externe obstakels

Het lijkt geen twijfel, dat de ontwikkelingsstrategie die zich concentreert op de problematiek van de armsten een door het Westen geïnspireerd ideaal is. Direct in het verlengde ervan ligt de filosofie van het basisbehoeftenbeleid (het aan een ieder verzekeren van een minimum aan goederen en diensten voor een menswaardig bestaan) en de campagne voor de mensen-

rechten in de ruime zin, die evenzeer door de Westerse opvattingen omtrent de waarde van het individu wordt geschaagd. Deze nieuwe uitleg sluit verder aan bij de Westerse opvattingen omtrent ontwikkelingssamenwerking. De gedachte van charitas en solidariteit, die hierbij speelt, betreft niet de armste landen maar de armste groepen. Als men niet meer gelooft, dat hulp aan de armste landen steun aan de armste groepen inhoudt, d.w.z. als men het geloof in het „doorsijpelings” („trickle-down”) -effect heeft opgegeven, is het logisch dat men regeringen of poogt te passeren of tracht hun beleid met zachte dwang om te buigen tot een politiek ten behoeve van de armste groepen

Door sommige ontwikkelingslanden wordt evenwel de nadruk op de armsten beschouwd als haaks staande op de door hen gepropageerde Nieuwe Internationale Economische Orde (NIEO — met als beginselen meer officiële hulp, grotere toegang voor de export van hun grondstoffen en fabriekaten tot de Westerse markten, versnelde industrialisatie en overdracht van technologie, toezicht op of meer zeggenschap over de gestes van de transnationale ondernemingen enz.), die thans hun Magna Carta vormt. De tegenstelling wordt door de Westerse voorstanders van een beleid gericht op verbetering van de situatie van de armsten niet zo gezien. Integendeel, zij beschouwen de NIEO als een plan dat in het verlengde ligt van een politiek die de behoeften der armsten als uitgangspunt kiest (een tweesporig beleid zoals dit heet in het jargon van oud-minister J. Pronk en zijn paladijnen 5), maar zo wordt het niet ervaren door de ontwikkelingslanden.

Niemand bestrijdt, dat het doel van ontwikkeling inhoudt de verhoging van het levenspeil der armste groepen, maar over de weg die daartoe moet leiden, lopen de meningen uiteen. Zijn de rijkere landen inderdaad bereid hun hulp voor een lange tijd zodanig uit te breiden, dat de armsten worden bereikt of is de Westerse nadruk op de armste groepen een list om de ontwikkelingslanden blijvend op een achterstand te houden via de aangepaste arbeidsintensieve technologie, die wordt aanbevolen en die de kloof in technische en organisatorische kennis tussen arme en rijke landen bestendigt of zal vergroten 6)? Is het ook niet zo, dat de dalende reële hulpinspanning van de grootste industrielanden (de Verenigde Staten, West-Duitsland en Japan) erop wijst, dat zij niet de wil bezitten om zich in te zetten voor een werkelijke aanpak van de problematiek der armste groepen? Is de basisbehoeftenstrategie niet een perverse tactiek van de zijde der industrielanden om hun verantwoordelijkheid af te schuiven en de ontwikkelingslanden te belasten met de structurele veranderingen, die zij zouden moeten aanbrengen in hun economisch beleid en in hun instituties om de armsten te helpen? Is de filosofie van „self-reliance”, zoals door sommige wetenschappers bepleit, niet eveneens een complot van het Westen om zijn handen in onschuld te wassen (de term „benign neglect” dringt zich op) of hun markten niet te ontsluiten voor

3) Ook Nederland, dat zijn hulpbeleid wil richten op de armste groepen, moet het nog leren. De toetsing, uitgevoerd door C.J. Jepma en B.P.A. Santen (Beleidsombuiging in ontwikkelingssamenwerking?, *ESB*, 7 maart 1979) op de onderwijsprojecten, die met Nederlandse hulp gelden zijn uitgevoerd, toont aan dat slechts een bescheiden deel ten bate van de armste groepen is aangewend. De wijze, waarop de Nederlandse regering, ondanks zijn overdadige steun, om de tuin is en wordt geleid door de bestuurders in Suriname en de Nederlandse Antillen om iets substantieels te doen voor de armsten, verraadt eveneens de kloof tussen geloof en realiteit.

4) I. Adelman, *Redistribution before growth*, oratie, Leiden, 1979.

5) Zie o.a. Nationale Raad voor Ontwikkelingssamenwerking, *Bilaterale ontwikkelingsamenwerking*, advies no. 55, november 1977, en het rapport van de Internationale Arbeidsorganisatie, *Employment, growth and basic needs: a one-world problem*, Genève, 1976.

6) In de lezing van Dr. Soedjatmoko (uit Indonesië), National policy implications of the basic needs model, gehouden op de NAR-studiedag, 24 februari 1978 en samengevat in *Internationale Samenwerking*, 28 maart 1978, worden de interne en externe beperkingen van een beleid gericht op de armsten duidelijk belicht. Ook de beide andere inleiders op die dag, B.S. Minhas en Deepak Lal (zie zijn artikel: Distribution and development: a review article, *World Development*, 1976 vol. 4, no. 9), afkomstig uit India, hebben hun twijfels geuit over de haalbaarheid van een politiek, die de verheffing der armsten tot doel kiest.

Biedt depreciatie soelaas?

PROF. DR. J. J. KLANT*

Naar de mening van de president van De Nederlandsche Bank, Dr. J. Zijlstra kan appreciatie of depreciatie van de wisselkoers op de lange termijn geen invloed uitoefenen op de reële sfeer. In het verlengde van dit standpunt ligt het oordeel van Dr. Zijlstra over devaluatie als stimuleringsinstrument: via het stelsel van loonindexatie zal een devaluatie uitsluitend aanleiding geven tot nieuwe inflatoire tendensen. In dit artikel maakt Prof. Dr. J. J. Klant bezwaar tegen het standpunt en de argumentatie van Dr. Zijlstra. De auteur beschouwt devaluatie als het nemen van een voorschot op de groei. Een goed gebruik van dat voorschot zal in zijn ogen de vruchten van inkomensmatiging sneller doen rijpen.

Wij mogen van geluk spreken dat de huidige slechte gang van zaken in de wereld niet met algemene prijsdaling gepaard gaat. De reële lonen, die tijdens depressies plegen te stijgen, nemen daardoor minder sterk toe, er vindt geen contractie maar een vertraagde groei plaats en de verliezen zijn minder groot. Er blijft helaas genoeg over om toch van een echte depressie te spreken. De bestaande werkloosheid, overcapaciteit en overproductie (nl. verliesgevende productie) zijn evenzovele bewijzen ervan. Bijna twee eeuwen lang conjunctuuronderzoek lijkt te hebben geleid tot de conclusie dat teruggang resp. vertraging vooral ontstaat door „deflatie schokken” — daling van de effectieve vraag en monetaire inkrimping — in een door inflatie kwetsbaarder geworden economisch systeem 1). Desondanks heerst vandaag weer het aloude geloof dat slechte bedrijfsresultaten en ingekrompen werkgelegenheid in de allereerste plaats de gevolgen zijn van hoge lonen.

fabrikaten uit ontwikkelingslanden in die bedrijfstakken, waar de ontwikkelingslanden comparatieve voordelen bezitten? Weten de donorlanden niet reeds bij voorbaat, dat de ontwikkelingslanden gegeven hun huidige politieke opbouw, hun beperkte bestuurskracht en financiële capaciteit niet in staat zullen zijn om de armoede effectief aan te pakken? Kijkt men naar de lijst der armste landen 7), zoals die door de Verenigde Naties wordt gehanteerd, dan lijkt het evident, dat in de meeste van deze ontwikkelingslanden (ik denk aan Afghanistan, Benin — het vroegere Dahomey —, Cambodja, het Centraal-Afrikaanse keizerrijk — waar Bokassa zich met pracht en praal tot keizer heeft laten kronen —, Tsjaad, Ethiopië, Guinea — waar onder Sekou Touré marteling aan de orde van de dag is —, Haiti, Laos, Vietnam, Somalië, Oeganda en de twee Jemens plus nog de feodale staten Bhoetan, Nepal en Sikkim en ook Birma, Boeroendi, de Comoren, Gambia, Lesotho, Madagaskar, Malawi en Mali) de bestrijding van de armoede op een laag pitje staat. Eveneens in de grote landen als Bangladesh, India, Indonesië en Pakistan, waar zich de meerderheid van de armsten van Azië bevinden, lijken de vooruitzichten voor een basisbehoeftebeleid ongunstig. Hoe dit zij, de ontwikkelingslanden (met name De Groep van 77, die thans 119 leden omvat) hebben in hun

In die traditie worden ook in de jaarverslagen van onze centrale bank de gebruikelijke symptomen van de depressie — dalend rendement, toenemende werkloosheid en stijgende arbeidskosten — met elkaar verenigd in een eenvoudig causaal verband. Dit jaar wordt tevens de concurrentiepositie erbij betrokken: „Een sterke stijging van de arbeidskosten in Nederland, die gedurende een reeks jaren de rendementen had ondermijnd en daardoor de werkgelegenheid zeer ongunstig had beïnvloed, moest ook vat krijgen op de Nederlandse concurrentiepositie” 2). Klaarblijkelijk doelt de president in het bijzonder op een relatieve stijging van de kosten, nl. ten opzichte van het buitenland. Hij overschat dan weliswaar de Nederlandse invloed op de daling van de rendementen in de wereld, maar verschaft voor de verklaring van de verbreking van het evenwicht op de lopende rekening van onze betalingsbalans een goede grond.

In het verslag wordt voorbijgegaan aan nog andere factoren die de uitvoergroei moeten hebben vertraagd en de invoergroei versneld. Hoe komt het dat wij niet kunnen wat Zwitserland doet, nl. ondanks een sterke relatieve kostenstijging zich handhaven op de wereldmarkt?

Slechts aan één andere factor die door velen als medeoorzaak van een duurdere export wordt beschouwd, nl. de appreciatie van de gulden, wordt in het verslag aandacht geschonken, om echter met een verwijzing naar vroegere verslagen snel als niet van betekenis terzijde te worden verschoven. Naar de mening van de president kan de wisselkoers geen invloed hebben op de concurrentiepositie. Een stijging ervan heeft zo'n sterke vermindering van de binnenlandse inflatie tot gevolg dat het ongunstige uitvoereffect van een

* Hoogleraar staathuishoudkunde aan de Universiteit van Amsterdam. De auteur dankt Prof. Dr. W. Driehuis voor zijn kritisch commentaar op de eerste versie van dit artikel.

1) G. Haberler, *Prosperity and depression*, Genève, 1941, blz. 347-377.

2) De Nederlandsche Bank, Jaarverslag 1978, blz. 17.

Arusha-programma „for collective self-reliance and framework for negotiations” 8) voor de UNCTAD-V-conferentie (Manilla, mei/juni 1979) uitgesproken:

„While the satisfaction of basic human needs of the people, and the eradication of mass poverty must have a high priority in economic and social development, the idea is unacceptable and erroneous that these goals can be achieved without the allround and comprehensive economic development of the developing countries and the New International Economic Order. It is necessary for developing countries to guard against the introduction of new concepts by developed countries, such as „basic needs”, access to supplies, graduation 9), selectivity 10), etc. which are being suggested but are in fact totally incompatible with the development requirements and aspirations of developing countries. Initiatives seeking piecemeal solutions or fragmentary measures for international co-operation would not be

7) Zie b.v. OESO, *Development co-operation*, 1978 review, Parijs, 1978, blz. 179.

8) Document van 22 februari 1979, blz. 30.

9) Met „graduation” wordt bedoeld de geleidelijke opheffing van de bestaande handelspreferenties, b.v. geen tariefvrije toegang meer tot de markten der industrielanden, een verbod op het verschaffen van exportsubsidies enz. ten behoeve van de ontwikkelingslanden met een hoger inkomen.

10) Het begrip „selectivity” verwijst naar het recht van industrielanden om de import vanuit een bepaald land te beperken.

duurdere gulden door een binnenlandse kostendaling teniet wordt gedaan. Zijn mening vindt echter onvoldoende steun in de feiten. In hetzelfde verslag is een grafiek opgenomen, die weer eens laat zien dat de gewogen appreciatie van de gulden ten opzichte van de buitenlandse concurrenten groter is dan die ten opzichte van de afnemers en nog groter dan die ten opzichte van de leveranciers 3). Hoe kan de achteruitgang van de concurrentiepositie dan volledig door het binnenlandse effect zijn teniet gedaan?

De Ridder heeft door te simuleren met Vintaf-II laten zien dat bij een continue opwaardering van de gulden met 1% per jaar het weleens een jaar of vijf kan duren vóór het evenwichtspad is bereikt, waarop appreciatie en binnenlandse inflatie zich tot elkaar verhouden zoals de president voorziet 4). Er is bovendien de veronderstelling van een Phillips-mechanisme nodig om te laten zien dat dan na tien jaar de werkloosheid niet met 11.000 man zal zijn gestegen.

De appreciatie heeft zich echter niet op die gladde manier voltrokken. Uitgaande van werkelijke koers- en prijsverhoudingen in het Nederlandse verkeer met het buitenland komt De Ridder met behulp van een modelsimulatie voor de jaren 1971-1977 tot de conclusie dat een vermindering van de inflatie door appreciatie is gekocht met een daling van de uitvoer, de productie, de investeringen en de particuliere consumptie, en met een stijging van de arbeidsinkomensquote.

De redenering van de president roept Colijn in herinnering, die in de jaren dertig van devaluatie een prijsstijging verwachtte, die de gunstige gevolgen ervan voor de uitvoer zou opheffen. Blijkbaar was hij van mening dat de prijselasticiteit van de uitvoer gering was als gevolg van de toenmalige handelsbelemmeringen. Dr. Zijlstra heeft vandaag echter een betere grond. Wij hebben nu te doen met een systeem van loonindexatie. Iedere prijsstijging leidt tot een vrijwel even grote loonstijging.

Het betoog van de president berust echter op een statisch model waarmee wij de richting van veranderingen plegen te bepalen door conclusies te trekken omtrent een evenwicht dat op lange duur — dus nooit in onze onevenwichtige wereld — wordt bereikt. Op zijn manier valt ook te concluderen dat de relatieve stijging van de arbeidskosten per eenheid produkt niet tot een aantasting van de concurrentiepositie leidt. De appreciatie zal er immers door verminderen, de binnenlandse inflatie toenemen en het buitenlandse prijspeil zal erdoor stijgen tot, voorbij de horizon, het algemene evenwicht weer wordt bereikt. In een dynamische wereld zullen wij evenwel genoeg moeten nemen met een bescheiden gevolgtrekking: iedere impuls van relatieve kosteninflatie of -deflatie roept een beweging op in de richting van herstel, maar onderweg kan nog veel gebeuren.

substitutes for the urgent need to rewrite, in the light of world reality, the rules and principles governing international trade".

Het antwoord van de ontwikkelingslanden lijkt duidelijk: weg met de bemoeienis of de interventie van de industrielanden met de armste groepen, wij willen onze eigen boontjes doppen, maar de rijke landen moeten ernst maken met het meewerken aan het opzetten van een nieuw internationaal systeem, waarvan de „development of the developing countries” de voornaamste doelstelling behoort te zijn.

Perspectief

Uit het bovenstaande is gebleken, dat het probleem van de armsten bij uitstek een politiek vraagstuk is, speciaal in de ontwikkelingslanden waar bestaande machtsverhoudingen moeten worden doorbroken wil een strijd tegen de armoede succes hebben. Dergelijke veranderingen liggen niet voor het oprapen. In de meeste ontwikkelingslanden wordt het staatsbestel gedomineerd door één man, één partij of oligarchieën, die een reflectie vormen van de huidige toegang tot de essentiële produktiefactoren. De „split-level” samenleving

Het ligt voor de hand dat, als appreciatie van de gulden niet tot een duurdere uitvoer kan leiden, een depreciatie de uitvoer niet goedkoper maakt. „Wellicht ten overvloede — immers méér dan eenmaal is in de jaarverslagen op de in dit verband relevante samenhangen gewezen — zij hierbij aangetekend dat een benedenwaartse correctie van de gulden geen soelaas biedt, immers zij zou via een verscherpte inflatie zichzelf teniet doen” 5). Een rechtvaardiging van deze opvatting wordt verschaft door het volgende model:

$$p = \alpha (w + s - e) + \beta (f - v) \quad (1)$$

$$w = \lambda p + \mu_1 e \quad (2)$$

$$s = \mu_2 e \quad (3)$$

De vergelijkingen geven relaties tussen de volgende mutatievoeten:

p = de binnenlandse prijsstijging van de afzet van bedrijven;

w = de loonstijging;

s = de stijging van rente, winst, afschrijvingen en indirecte belastingen minus subsidies;

e = de produktiviteitsstijging;

f = de buitenlandse prijsstijging;

v = de appreciatievoet van de eigen valuta.

Vergelijking (1) is gebaseerd op de eenvoudige gedachte dat iedere binnenlandse prijsstijging kan worden ontleed in twee bestanddelen, te weten de prijsstijging als gevolg van binnenlandse kostenstijgingen en de prijsstijging als gevolg van de mutatie van de invoerkosten. Voor de veranderlijke coëfficiënten geldt dus:

$$\alpha, \beta > 0 \text{ en } \alpha + \beta = 1 \quad (4)$$

De waarde van β was in 1978 0,345 6).

Vergelijking (2) is een gedragsvergelijking waarin de constante λ weergeeft in hoeverre afwenteling door loonindexatie plaatsvindt. Voor deze coëfficiënt geldt:

$$0 < \lambda \leq 1 \quad (5)$$

De term $\mu_1 e$ in vergelijking (2) is de autonome loonstijging in verhouding tot de produktiviteitsstijging. In vergelijking (3) is de stijging van s eveneens weergegeven in verhouding tot de produktiviteitsstijging. Voor de coëfficiënten geldt:

$$\mu_1, \mu_2 > 0, \mu = \mu_1 + \mu_2 \quad (6)$$

3) Jaarverslag 1978, grafiek 7, blz. 41.

4) P. B. de Ridder, Wisselkoers, concurrentiepositie en werkgelegenheid, *ESB*, 22 februari 1978, blz. 198-202.

5) De Nederlandsche Bank Jaarverslag 1978, blz. 17.

6) Idem, tabel 12, blz. 14.

— een klein aantal rijken en vele armen — die de situatie in de ontwikkelingslanden kenmerkt, zal nog vele decennia het patroon bepalen.

De bereidheid van de industrielanden tot financiële steun kent eveneens zijn grenzen en hun mogelijkheden om het ontwikkelingsproces te beïnvloeden lijkt marginaal in het licht van de soevereiniteit van individuele staten en het non-interventiebeginsel, dat nog steeds de betrekkingen tussen staten beheerst. De pogingen, die worden gedaan om via bilaterale steun en internationale instellingen de standaard van de armsten op te trekken verdienen sympathie en bijval, maar weerspiegelen vaak een sentimentele kijk op het internationale speelveld, waarbij het gevaar dreigt, dat straks de barmhartigheid in bitterheid omslaat. Hoewel het dictum van A. Lincoln, dat „God must have loved the poor, because He has made so many of them”, geen goede leidraad is voor een effectieve politiek tegen de armoede, moet men niet de illusie koesteren om binnen één generatie het probleem der armsten te kunnen oplossen. Er zijn er te veel en hun aantal neemt dagelijks toe als gevolg van de bevolkingsgroei.

W. Brand

Uit (1), (2), (3) en (6) volgt:

$$p = \frac{\beta}{1 - \lambda \alpha} (f - v) - \frac{\alpha}{1 - \lambda \alpha} (1 - \mu) e \quad (7)$$

of, als $\lambda = 1$:

$$p = f - v - \frac{\alpha}{\beta} (1 - \mu) e \quad (8)$$

De term $\frac{\alpha}{\beta}$ is de reciproke van de invoerquote.

De concurrentiepositie is verbeterd, als:

$$p - f + v < 0 \quad (9)$$

dus als:

$$\mu < 1 \quad (10)$$

Dit is klaarblijkelijk het geval dat door De Nederlandsche Bank wordt verondersteld. Bij volledige indexatie van de lonen leiden een prijsstijging in het buitenland, noch een depreciatie van de gulden tot een verbetering van de concurrentiepositie. Het enige middel daartoe is dan inkomensmatiging, waardoor aan (10) wordt voldaan en waardoor de inkomensdaling ten gevolge van een gedaalde ruilvoet wordt geëffectueerd. Veranderingen in de grootte van β spelen, voor zover het om het prijseffect van gestegen invoerkosten gaat, geen rol. Waar het op aankomt is dat door loonmatiging en benedenwaartse aanpassing van de bruto winst een deel van de produktiviteitsstijging aan het buitenland wordt gegund. Het ligt voor de hand dat in verband met het al gedaalde rendement daarbij de nadruk wordt gelegd op loonmatiging.

In het door De Ridder geïnspireerde model van Kuipers, die een kritisch commentaar gaf op het verslag, wordt expliciet rekening gehouden met de mate waarin kostenmutaties door de bedrijven worden doorberekend⁷). In mijn model wordt de grootte van s door dit gegeven bepaald. Onvolledige of meer dan volledige doorberekening beïnvloedt de inkomensverdeling, ook als er geen verandering van de valutakoers plaatsvindt. Onvolledige doorberekening van kostenstijgingen leidt tot een vergroting van de arbeidsinkomensquote en meer dan volledige tot een verkleining ervan. Wij kunnen dan concluderen dat de mogelijkheid bestaat, dat appreciatie of depreciatie samengaat met gedaalde rendementen, toegenomen werkloosheid en een onveranderde concurrentiepositie. Onvolledige doorberekening is het gevolg van tekortschietende vraag en zal dus alleen door valuta-appreciatie worden teweeggebracht, als deze de concurrentiepositie inderdaad heeft verzwakt.

Volgens de bewijsvoering van De Nederlandsche Bank vindt die verzwakking juist niet plaats. Daarbij wordt dan echter afgezien van de mogelijkheid dat de exportindustrie een kostenstructuur heeft die afwijkt van het nationale gemiddelde. Met een naar concurrenten, afnemers en leveranciers gedifferentieerde gewogen prijsstijging of appreciatie voet wordt in het geheel geen rekening gehouden. Ook het model van Lenderink en Van der Windt, die tot de conclusie komen dat bij volledige prijscompensatie en volledige doorberekening van kostenstijgingen devaluatie geen invloed heeft op de betalingsbalans, is statisch⁸). Bovenal is het bezwaar aan te voeren dat de statische modellen

berusten op de veronderstelling dat aanpassingsprocessen van lonen en prijzen zich simultaan en in hetzelfde tempo voltrekken. Daarmee wordt dan voorbijgegaan aan de argumenten die De Ridder tegen de comparatief-statische analyse van de gevolgen van appreciatie heeft ingebracht en bovendien aan de eenvoudige waarheid dat een benedenwaartse correctie van de gulden door verandering van de interventiekoersen zich niet geleidelijk voltrekt. Een devaluatie brengt dat op slag de uitvoerprijzen (in vreemde valuta) worden verlaagd en de invoerprijzen (in gulden) verhoogd. De versnelling van de uitvoergroei en de vertraging van de invoergroei worden er eerder door op gang gebracht dan door inkomensmatiging alleen.

Door devaluatie wordt tijd gewonnen, die goed moet worden gebruikt. De verhoogde invoerkosten doen de binnenlandse prijzen en, als gevolg daarvan, ook de lonen stijgen. Door loon- en winstmatiging en rentedaling, als de betalingsbalans verbeterd, kan echter tegendruk worden geboden. Het effect van een devaluatie ($v < 0$) op het binnenlandse prijspeil zou worden gereduceerd tot nul als in de periode waarin anders de prijsstijging met $-v$ volledig zou zijn gerealiseerd, een zodanige matiging plaatsvindt dat:

$$\frac{\alpha}{\beta} (1 - \mu) e = -v \quad (11)$$

Hoe langer de periode, hoe groter zal e zijn.

Als wij rekening houden met de processen van afwenteling en prijsstijging, die elkaar met een zekere vertraging volgen, kan, zoals De Ridder heeft aangetoond, de appreciatie van de gulden niet zo neutraal hebben gewerkt als in het jaarverslag van de Bank wordt verondersteld. Wie vandaag een offerte doet in duurder wordende gulden, houdt er nog geen rekening mee dat over enige tijd zijn kosten als gevolg van de stijging van de valutakoers zullen dalen resp. minder zullen stijgen dan anders het geval zou zijn geweest. Omgekeerd moet een geleidelijke depreciatie, die dan met een vertraging door een geleidelijke kostenstijging wordt gevolgd, in ieder geval een gunstiger voorwaarde zijn voor exportgroei dan een geleidelijke appreciatie.

In geen geval is echter devaluatie of geleidelijke depreciatie een panacee. Een benedenwaartse correctie van de gulden biedt uiteraard geen enkel soelaas tegen een werelddepressie, maar verbetering van de concurrentiepositie zal wel van invloed zijn op de mate waarin wij kunnen deelnemen aan een internationale opleving. Helaas mogen wij echter vermoeden dat van de correctie ook geen *volledig* soelaas valt te verwachten voor de verzwakte Nederlandse concurrentiepositie, want daarmee is waarschijnlijk meer aan de hand, maar enige verlichting zou devaluatie wel kunnen bieden. Door devaluatie in een situatie van onevenwichtigheid wordt, ook als de lonen zijn geïndexeerd, een voorschot genomen op de groei en wordt de binnenlandse aanpassing die door matiging moet worden bereikt, versneld.

J. J. Klant

7) S. K. Kuipers, Het verslag van De Nederlandsche Bank over het jaar 1978, *ESB*, 16 mei 1979, blz. 479-480.

8) R. S. G. Lenderink en N. van der Windt, Wisselkoers en betalingsbalans, *Maandschrift Economie*, 1979, blz. 122-133.

ESB: omdat de economie verder gaat...

Stagnerend bedrijvenwerk?

DR. J. W. H. LESLIE-MILLER*

In *ESB* van 6 juni 1979 is door Bram Peper op één pagina iets verteld over het bedrijvenwerk in Nederland. Ik heb mij verbaasd over de koers die Peper, bewust of onbewust, heeft uitgezet voor de vakbeweging. In zijn artikel wordt onder meer het volgende gesteld: „Uit onderzoek is gebleken dat vorming van een eigen vakbondsorganisatie binnen de onderneming een goede mogelijkheid zou zijn de binding van de leden aan de organisatie te versterken. De belangenbehartiging van de leden zou daardoor beter vorm krijgen”. Dit zou uit een onderzoek van Buitter, Poppe en Wallenburg gebleken zijn, dat rond 1960 had plaatsgevonden. Deze onderzoekers gaan verder en stellen dat er behoefte is aan een klankbord in eigen kring. Dit klankbord — en Peper denkt daarbij aan de „shop steward” in de Angelsaksische landen — is in Nederland niet aanwezig.

Dit loflied op de „shop steward” heeft mij hogelijk verbaasd. Wil Peper af van de naar mijn mening goed functionerende gecentraliseerde beleidsbepaling van de vakbeweging in Nederland? Wil hij daarvoor in de plaats een beleidsbepaling t.a.v. de arbeidsvoorwaarden door organisaties en delen van organisaties? Wil hij naar het systeem dat in de Angelsaksische landen nog steeds vigerend is? Een systeem dat in die landen macro-economisch als zeer aanvechtbaar kan worden beschouwd? In Engeland en in Australië kan ieder bedrijf of bedrijfsonderdeel haar eigen arbeidsvoorwaardenbeleid bepalen. De „shop steward” speelt daarbij in iedere organisatie een hoofdrol. Sterker, de „shop steward” bestaat slechts bij de gratie van de arbeidsvoorwaardenverbetering van haar leden. Als wij deze man of vrouw vragen: „What is your policy?” dan is het antwoord: „Three words, more, more and more!” En als dat meer er niet meer is, dan is de „shop-steward” er ook niet meer. Een nullijn is in deze landen niet denkbaar. Van een gecoördineerd vakbondsbeleid is daar geen sprake. Om de woorden van Arie Groeneveld in *Fijn is anders* te gebruiken „Ikke, ikke, ikke en de rest kan stikken!” Dat is de slogan voor de „shop-steward”. Daar bestaat hij van! Niet alleen qua status maar ook qua

inkomen. Van de contributie van de leden, die door de „shop steward” wordt geïnd, is $7\frac{1}{2}$ à 10% voor hem zelf. De rest draagt hij af aan de vakbond.

Voor al in de naoorlogse periode heeft dit Engeland en Australië slechts wind-eieren gelegd. In deze landen zijn stakingen niet van de lucht. De arbeidsonrust is continu. De Bob Hawk van Australië blijkt slechts een gekortwiekt zangvogeltje te zijn. Greep op de vakbeweging heeft hij niet en zal hij in de bestaande structuur ook nooit krijgen.

De arbeidsonrust in deze landen heeft weer haar invloed op de produktiviteit in die landen. In de naoorlogse periode hebben linkse en rechtse regeringen in deze landen getracht om hierin verbeteringen aan te brengen. Steeds echter tevergeefs. Het is duidelijk dat de ondernemingsgewijs georganiseerde vakbeweging in Engeland en Australië erg aantrekkelijk lijkt. Wil men als georganiseerde werknemer wat gedaan hebben, dan gaat men naar de in het bedrijf werkzame „shop steward”. Hij is de „zalf” voor alle „wonden”! Dit beeld is aantrekkelijk en duidelijk. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de organisatiegraad in deze landen veel hoger is dan in Nederland. Helaas is deze — ik stelde het reeds — ondernemingsgewijs georganiseerde vakbeweging bepaald geen garantie voor een gezonde economie.

Thans wil ik nog even stilstaan bij de vakbeweging in Nederland en haar beleidsbepaling. Om het niet onnodig ingewikkeld te maken zal ik als voorbeeld gebruiken de Federatie van Nederlandse Vakcentrales (FNV) Dit is een samenwerkingsverband tussen de twee grootste vakcentrales, te weten het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) en het Nationaal Katholiek Vakverbond (NKV). De FNV kent twee beleidsbepalende organen.

1. *Het congres*. Het congres heeft onder meer tot taak om het gevoerde beleid van de FNV te toetsen en goed te keuren. Daarenboven spreekt het congres zich uit over het beleid van de FNV op de lange termijn.

2. *De Federatieraad*. De Federatieraad bestaat uit stemgerechtigde leden (te weten de voorzitters van de aangesloten

bonden) en niet-stemgerechtigde leden (te weten de leden van het Federatiebestuur). Dit orgaan bepaalt het beleid van de FNV op korte termijn.

Het beleid van de FNV wordt dus bepaald door congres (lange termijn) en Federatieraad (korte termijn). Is een beleid bijvoorbeeld op het terrein van de arbeidsvoorwaarden eenmaal bepaald door de Federatieraad, dan is dat beleid *bindend* voor alle bij de Federatie aangesloten bonden. Aangezien de voorzitters van die bonden in de Federatieraad zitting hebben „met last en ruggespraak” betekent dit dat zij alle besluiten vooraf besproken hebben in hun eigen bondsvergadering. De formule „met last en ruggespraak” betekent dat elk besluit van de Federatieraad gesteund wordt door een meerderheid in de gehele vakbeweging. In deze structuur is het ondenkbaar dat leden van een bond in een bepaalde organisatie ten aanzien van dit soort zaken een eigen beleid gaan voeren. Dat een centraal tot stand gekomen beleid wel eens tegen de haren instrijkt van een aantal leden of zelfs van enkele bonden is duidelijk. De „nullijn” zal voor de economisch sterken moeilijker te verteren zijn dan voor de economisch zwakkeren. Toch zal die „nullijn” als zij eenmaal is bepaald door de Federatieraad richtlijn zijn bij alle onderhandelingen op bedrijfstaksniveau.

Decentralisatie van dit vakbondsbeleid, zoals door Peper bepleit, zal slechts kunnen leiden tot catastrofe en chaos. Macro-economisch is het land dan niet meer te besturen. Noch door een man van de „Labour”-partij, noch door een vrouw van de „Conservatives”. Eén van de eerste vereisten in de Angelsaksische landen is dan ook, dat men daar t.a.v. de beleidsbepaling in de vakbeweging tot een reorganisatie komt. Het betekent wel dat het aloude instituut van de „shop steward” op de helling wordt gezet. Eenvoudig zal dit niet zijn. De functie van de „shop steward” is immers heel wat aantrekkelijker dan de functies van onze actieve vakbondsmensen in OR en DC (d.i. dienstcommissie, een OR in de ambtenarenwereld, die iets anders van structuur is). Ik durf dan ook te stellen dat wat Peper stelt in zijn „Stagnerend bedrijvenwerk?” levensgevaarlijk is en door de vakbeweging niet in dank zal worden afgenomen.

J.W.H. Leslie-Miller

* De auteur is inspecteur der PTT en oudvoorzitter CMHP-NVV.

Naschrift

Dat een eenvoudig column-schrijver of de schrijver van een eenvoudige column meer vragen kan oproepen dan waartoe het eigenlijke stuk naar zijn mening aanleiding kan geven, blijkt maar weer eens uit de reactie van Dr. Leslie-Miller. Hij zal het mij — naar ik hoop — niet euvel duiden dat ik niet op al zijn vragen en beschouwingen, die niets met de strekking van mijn stukje te maken hebben, inga. Hij haalt zo veel overhoop dat een adequate beantwoording vele bladzijden zou vergen. Dat kan niet de bedoeling zijn van een naschrift. Ik heb jaren geleden de kolommen van dit blad al eens geteisterd met een analyse van de ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen in Nederland 1).

Het ontgaat mij volledig op grond waarvan de heer Leslie-Miller in een bespreking van de dissertatie van Van Vliet — waarin slechts één keer bij wijze van voorbeeld (naast dat van de vertrouwensmannen, vgl. Duitsland en Scandinavië) het woord „shop steward” valt — mij een Engelse ziekte toedicht. Dat hij voor de arbeidsverhoudingen in Engeland weinig waardering kan opbrengen, is mij nu wel overduidelijk geworden. Dat ik die wel zou hebben, komt voor

zijn rekening en is op geen enkele wijze af te leiden uit mijn column. Toevallig ging die daar niet over,

Ik heb in een bijna onthechte toonzetting — men leze het stuk er maar op na — gewezen op het feit dat uit het onderzoek van Van Vliet blijkt dat van de vertegenwoordiging van vakbondsleden in de bedrijven — ondanks vijftien jaar bedrijvenwerk — nog niet zo erg veel te merken is. Het bedrijvenwerk, als *organisatieprincipe* van de vakbeweging, vervult een nog weinig zelfstandige rol en is in sterke mate gekoppeld aan het gangbare werk in de ondernemingsraden. Ik constateerde verder een vooralsnog geringe bereidheid (mogelijkheid?) bij de vakbeweging om tot substantiële decentralisatie over te gaan, met name op het terrein van de cao-onderhandelingen. Waarom dat zou moeten leiden tot de „catastrofe en chaos”, die volgens Leslie-Miller zo kenmerkend zouden zijn voor de Engelse arbeidsverhoudingen, ontgaat mij. Ik zou de heer Leslie-Miller er op willen wijzen dat er nog meer landen in Europa zijn waaronder er zijn die er wel in slagen een redelijke mate van decentralisatie te verbinden met een redelijke mate van coördinatie op meso- en macroniveau. Ik zeg maar zo: elk land krijgt de arbeidsverhoudingen die het

verdient en als het de heer Leslie-Miller kan geruststellen deel ik hem nu mee dat in Nederland geen Engelse toestanden kunnen ontstaan. Wie zich werkelijk in de geschiedenis van de arbeidsverhoudingen van beide landen heeft verdiept, weet dat daarvoor de verschillen te immens zijn.

Ik kan mij niet onttrekken aan de indruk dat de allergie die de heer Leslie-Miller kennelijk heeft ontwikkeld voor het systeem van de „shop steward” een vorm is van „Dutch disease”, die in elke rimpeling in de vaderlandse arbeidsverhoudingen de voorbode ontwaart van de zo gevreesde Engelse ziekte. Daarmee maakt men zich even onverstaanbaar als de Engelsman, die na in het perfide Albion Frans te hebben gestudeerd, geen woord kon wisselen met welke Fransman dan ook. Op sommige Engelse universiteiten kun je namelijk zowel „French” als „continental French” studeren. Die Engelsen toch!

Bram Peper

1) Zie *ESB* van 11 oktober 1972 en A. Peper (red.), *De Nederlandse arbeidsverhoudingen. Continuïteit en verandering*, Rotterdam, 1973.

De Hoofdafdeling Maatschappelijke Technologie NTO is een onderdeel van de Nijverheidsorganisatie TNO, dat voornamelijk onderzoek en advieswerk uitvoert op de gebieden milieu, energie en veiligheid. De Hoofdafdeling omvat ruim 500 medewerkers, verspreid over enkele vestigingen, waarvan Delft en Apeldoorn de belangrijkste zijn. De afdeling Systeemanalyse en Technologie is werkzaam op de gebieden beveiligingssystemen, elektronische systeemtechniek en Industriële Veiligheid.

Studies op het genoemde gebied worden uitgevoerd voor de overheid ten behoeve van de voorbereiding van beslissingen op het gebied van energie, transport en dergelijke. Tevens worden zowel voor de overheid als voor het bedrijfsleven studies verricht die verband houden met de eisen die in het kader van de hinder- en veiligheidswetgeving gesteld worden of zullen worden aan industriële projecten en installaties.

In dit werkgebied dat 25 medewerkers omvat, is plaats voor een

ECONOOM

met belangstelling voor technische problemen.

Zijn taak zal zijn om, in teamverband voornamelijk de economische aspecten te bestuderen die samenhangen met de industriële veiligheid en de beschikbaarheid van systemen ten behoeve van besluitvormingsprocessen.

Voor deze functie denken wij aan iemand die:

- een ruime belangstelling heeft voor maatschappelijke problemen
- zo mogelijk ervaring heeft in een beleidsvoorbereidende functie, b.v. samenhangend met industriebeleid of ruimtelijke ordening.

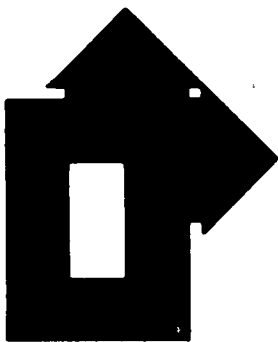
De standplaats is Apeldoorn.

Een psychologisch onderzoek kan deel uitmaken van de selectieprocedure.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de afdeling Personeelszaken van het TNO-Complex te Apeldoorn, postbus 342, 7300 AH Apeldoorn, onder vermelding van nummer 79-21A.

Gaan de werknemers het gelag betalen?

A. F. VAN ZWEEDEN

Het overleg over het arbeidsvoorwaardenbeleid 1980 zal dit najaar worden beheerst door de vraag of de vakbeweging haar koopkracht doelstelling zal kunnen handhaven. De koopkracht van de gemiddelde werknemer in Nederland wordt belaagd door stijging van de energieprijzen die, als de werkgevers en de meerderheid in de Tweede Kamer hun zin krijgen, niet meer in de lonen zal worden gecompenseerd. Bovendien dreigt een stijging van de sociale premies in de orde van 1,5%, waarbij nog te bezien valt of de overheid wel bereid en in staat is om de tekorten van de sociale fondsen aan te vullen.

De vakbeweging is er zich van bewust dat ze zich in een hoogst precare situatie bevindt. In een interview met de *Haagse Post* zegt de voorzitter van de FNV, Wim Kok, dat de strijd met de koopkracht niet als een blinddoek mag fungeren. Naar zijn mening is er geen twijfel mogelijk dat de ontwikkeling in de jaren tachtig ongunstig zal zijn. De uitstoot van arbeidskrachten zal doorgaan en het legioen werkzoekenden zal steeds groter worden. Bestrijding van de werkloosheid door verkorting van de arbeidstijd en uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen in de collectieve sector zullen daarom voorop moeten blijven staan in het eisenpakket waarmee de FNV de onderhandelingen zal ingaan. Kok laat blijken dat de strijd om de werkgelegenheid de leden wel een offer waard mag zijn. Dat mag echter niet zo worden uitgelegd dat de werknemers maar een verdere uitkleding van de prijscompensatie volgens het recept-Engwirda (D'66) moeten aanvaarden, die hen op de minlijn zal zetten. Engwirda, waarschijnlijk de beste leerling van Prof. Van den Doel, laat in een interview met *De Werkgever*, het blad van het NCW, duidelijk blijken dat de voor dit jaar afgesloten cao's met hun indexeringsclausules best mogen worden opengebroken om ervoor te zorgen dat nog vóór 1 januari een beslissing wordt genomen over het weglaten van de energie- en milieukosten uit de automatische prijscompensatie.

De neo-liberale democraat deelt blijkbaar de mening van Van den Doel, dat regering en volksvertegenwoordiging

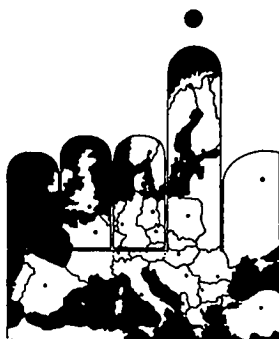
beter dan de sociale partners kunnen beschikken over lonen en inkomensverdeling. Afgesloten collectieve arbeidsovereenkomsten mogen, wat hem betreft, met terugwerkende kracht ongedaan worden gemaakt als de meerderheid van het parlement dat wil. De fractievoorzitter van het CDA, Lubbers, die iets meer gevoel heeft voor de subtiele arbeidsverhoudingen in dit land, heeft in een gesprek met *NRC Handelsblad* verklaard dat het toch wel wat ver gaat om de prijscompensatie in lopende cao's te zuiveren van de bestanddelen die er volgens de D'66-motie uit moeten. De prijscompensatie, die aan het eind van dit jaar moet worden uitbetaald, werkt immers nog door in de loonsom van 1980. Pas op 1 juli, wanneer de prijsstijging van oktober-april moet worden gecompenseerd, zou een ingreep kunnen worden overwogen die dan voor een half jaar de energieprijsstijging buiten de compensatie houdt. Werkgevers en werknemers zouden bij de onderhandelingen voor 1980 een eventuele zuivering van de indexering bij regeringsdecreet kunnen incalculeren. Lubbers gaat kennelijk van de gedachte uit, dat de sociale partners niet tot overeenstemming zullen komen. Hij verwacht niet dat de vakbeweging vrijwillig tot een akkoord met de werkgevers over verdere zuivering van de prijscompensatie zal komen, gegeven haar wantrouwen in de bedoelingen van haar tegenpartij.

In deze patstelling is de overheid dan gerechtigd, zo niet verplicht, haar eigen verantwoordelijkheid voor de loonontwikkeling te nemen. In deze gedachten-gang past het vermaarde prisoners' dilemma dat Van den Doel zo graag hanteert om geleide loonpolitiek aan te bevelen. In de *Haagse Post* heeft hij nog eens zijn argumentatie uiteengezet en er nu de Sovjet-planning bij gehaald als toonbeeld van een economisch stelsel waarin werkloosheid kan worden uitgebannen doordat de centrale planninginstanties in staat zijn de investeringen en de inkomens te sturen. Het is natuurlijk geen toonbeeld van democratische planning, zoals Van den Doel die voor ons land — met een regering waarin de arbeiders vertrouwen kunnen hebben — mogelijk acht. Een regeringscoalitie van

CDA en VVD is in zijn visie niet tot een inkomensplanning in staat, omdat ze niet kan steunen op een coöperatieve vakbeweging en op het vertrouwen van de brede werknemerslaag. Het is nog de vraag of er een regeringscoalitie in ons land kan worden gevormd, die het zich wel kan veroorloven het principe van de vrije collectieve onderhandelingen opzij te zetten. Het kabinet-Van Agt heeft een serie ingrepen in de inkomensverdeling en inkomenspolitiek verricht waar een zogenaamd progressief kabinet de grootste moeite mee zou hebben. De conservatieve liberaal Wiegels heeft ambtelijke topinkomens verlaagd. Albeda heeft het zich kunnen permitteren niet-cao-inkomens aan te pakken, hogere inkomens bij de prijscompensatie af te toppen en de trendvolgers in het gareel te dwingen dat ook het overheids-personeel is opgelegd. De vakbeweging weet beter dan Van den Doel waar zij met dit kabinet aan toe is. Daarom is het niet onbegrijpelijk dat Kok zich nogal voorzichtig uitlaat over de strijd tegen het kabinet-Van Agt. De top van de vakbeweging wordt weer in een positie gemanoeuvreerd die de afdeling-Breda van het NKV het verwijt in de pen heeft gegeven dat de FNV onder één hoedje speelt met de werkgevers.

Het begint te rommelen in de achterban. En dat is niet zo vreemd als we zien dat er aan de top wordt gestuurd in de richting van een raamakkoord. De SER produceerde in juli een unaniem advies over het sociaal-economisch beleid op middellange termijn. Weliswaar waren de aanbevelingen in wollige taal verpakt en komen er geen exacte uitspraken in voor wie wat, waar en wanneer moet inleveren, maar toch tekent zich een zekere overeenstemming af over de richting waarin de oplossingen moeten worden gezocht. Ieder die het wel meent met de arbeidsvrede in dit land zal dit moeten toejuichen, maar de achterban is niet meer zo dociel als in de jaren na de oorlog. Voor een man als Kok is het moeilijker dan ooit eenheid in zijn gelederen te bereiken over een beleid dat vrijwel zeker ten koste moet gaan van het reële inkomen van zijn leden.

A. F. van Zweeden

Europees staalbeleid (II)

DRS. E. A. MANGÉ

Het Europees staalbeleid omvat naast crisis- en herstructureringsmaatregelen (die in de vorige bijdrage werden beschreven; ESB van 1 augustus jl.) ook een belangrijk luik „sociale politiek” ten behoeve van de werkloos geworden en — in het kader van het plan-Davignon — nog werkloos te worden staalarbeiders. Dit is wel nodig: in de periode 1975-1978 verloren vrijwel 80.000 arbeiders in de staalnijverheid hun betrekking, terwijl ca. 100.000 gedeeltelijk werkloos werden. In 1979-1980 wordt verwacht dat nogmaals ca. 80.000 van de resterende 700.000 arbeidsplaatsen verloren zullen gaan. Bovendien is deze werkloosheid geografisch sterk geconcentreerd, namelijk in bepaalde gebieden — de z.g. staalbekkens — van vooral Frankrijk, België, Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk. Het staalprobleem is bijgevolg niet alleen een sociaal probleem, maar in belangrijke mate ook een regionaal probleem.

EGKS-Maatregelen

Het EGKS-verdrag voorziet, in tegenstelling tot het EEG-verdrag, in een aantal maatregelen die het mogelijk maken in belangrijke mate bij te dragen tot het in stand houden van levensvatbare arbeidsplaatsen in de communautaire ijzer- en staalindustrie, of, zo dat niet mogelijk is, tot het scheppen van nieuwe werkgelegenheid in de staalbekkens. De bekendste maatregelen zijn de steun voor wederaanpassing en herscholing van de werknemers en de leningen (of rentevergoedingen) voor modernisering en voor industriële omschakeling. In de periode 1954-1976, d.w.z. vóór het plan-Davignon, werden daartoe:

- leningen ten belope van 2.525 mln. ERE (Europese Rekeneenheden) verstrekt voor de modernisering van de Europese staalnijverheid;
- voor 440 mln. ERE leningen toegekend voor het bevorderen van de industriële omschakeling van de ijzer- en staalbekkens;
- leningen voor een bedrag van 8,5 mln. ERE toegekend voor de wederaanpassing en herscholing van werknemers die door structurele moeilijkheden in de sectoren kolen en staal werden getroffen.

Leidde de staalcrisis sinds eind 1974 tot een aanzienlijke uitstoting van arbeidskrachten, dan is het duidelijk dat een beleid gericht op het opnieuw concurreren maken van de staalbedrijven door enerzijds modernisering en rationalisatie en anderzijds sluiting van de economisch en technisch verouderde installaties, gepaard zal gaan met een aanzienlijk

verlies aan arbeidsplaatsen in de staalnijverheid. De voorstellen van commissaris Davignon om de Europese staalindustrie geleidelijk opnieuw gezond te maken, hielden duidelijk in dat een vergaande herstructurering slechts aanvaardbaar was indien de hieruit voortvloeiende ontslagen een tegenwicht vonden in vervangende werkgelegenheid en steun voor wederaanpassing en herscholing van de getroffen werknemers¹⁾. Dit komt vooral tot uiting in de forse uitbreiding van de financiële tegemoetkomingen die, voor de periode 1977-1982, voorzien werden:

- 5 mrd. ERE, min of meer gelijk verdeeld over voor herstructurering en voor conversie te verstrekken leningen;
- rentesubsidies voor ten minste 25% van deze leningen, vooral op gebied van omschakeling ten einde de vestiging van nieuwe industrietakken in de staalbekkens te bevorderen;
- 250 mln. ERE steun voor de wederaanpassing en herscholing van de getroffen werknemers;
- 75 mln. ERE steun voor wetenschappelijk onderzoek ten gunste van de ijzer- en staalindustrie.

De uitvoering van het plan-Davignon medio 1977 leidde bijgevolg, naast de inschakeling van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling, het Sociaal Fonds en de Europese Investeringsbank, tot een aanzienlijke verhoging van de EGKS-uitgaven. In 1977 werd 25 mln. ERE en in 1978 60 mln. ERE niet-terugvorderbare steun aan de lidstaten gegeven voor de wederaanpassing en herscholing van werknemers, voor de

uitkering van wachtgelden aan werknemers die op herplaatsing wachten en voor de toekenning van inrichtingsvergoedingen voor werknemers. De rentevergoedingen ter bevordering van omschakelingsinvesteringen stegen van 15 mln. ERE in 1976 tot 22 mln. en 40 mln. ERE in de daaropvolgende jaren. In 1977 werden voor 493 mln. ERE aan leningen verstrekt aan de staalondernemingen voor de financiering van hun moderniseringsinvesteringen en 16,5 mln. ERE voor de financiering van omschakelingsprojecten.

Konden in 1977 de rechtstreekse bijdragen van de ijzer- en staalondernemingen (0,29% van hun produktiewaarde) de EGKS-begroting nog in evenwicht houden, in 1978 was dat niet meer het geval. In plaats van de heffing te verhogen (en dus de financiële lasten van de ondernemingen te verzwaren), werd overeengekomen dat de lidstaten 32 mln. ERE aan de Gemeenschap zouden „schenken”. Voor de begroting van 1979 voorzag de Europese Commissie in de overdracht van de door de lidstaten geïnde inkomsten uit douanerechten op de invoer van kolen en staal uit derde landen (geraamd op ca. 60 mln. ERE). Dit voorstel kreeg echter geen instemming van de Raad; besloten werd dat de lidstaten opnieuw een gift aan de EGKS (van 28 mln. ERE) zouden doen.

Nieuwe voorstellen

Ondanks de sterke uitbreiding werden de financiële steunmaatregelen door de Commissie onvoldoende geacht om de repercussies van het herstructureringsbeleid op de werkgelegenheid op te vangen. Daartoe zouden niet alleen nieuwe initiatieven nodig zijn, die niet specifiek in het EGKS-verdrag voorzien zijn, maar ook werd ingezien dat, ondanks

¹⁾ J.J. Heusdens en R. de Horn, Crisisbeleid Europese staalindustrie in het licht van het EGKS-Verdrag, *Sociaal-Economische Wetgeving*, mei 1979, blz. 317.

het principieel subsidieverbod in het Verdrag, de lidstaten financieel zouden moeten bijspringen om de communautaire steun aan te vullen. Weliswaar gebeurt dit reeds op grote schaal, maar geconstateerd werd dat, op grond van sociale en regionale motieven, vooral niet-levensvatbare bedrijven in stand werden gehouden door een steeds toenemende overheidssteun. Niet alleen wordt door deze concurrentievervalsing het voortbestaan van modern uitgeruste bedrijven in gevaar gebracht, maar bovendien wordt ook het herstructureeringsbeleid er in belangrijke mate door afgeremd. Immers, hoeksteen van dit beleid is een snelle afbouw van het verouderde produktieapparaat en het bevorderen van investeringen in nieuwe en technisch geavanceerde installaties.

Ten einde deze problemen gezamenlijk op te lossen, werd vorig jaar door de Commissie een z.g. *subsidiecodex* bij de Raad ingediend 2). Deze codex dient in de eerste plaats om de nationale hulp aan de staalindustrie in overeenstemming te brengen met het ordelijk functioneren van de gemeenschappelijke markt. Dit is, volgens de Commissie, het geval indien deze steun leidt tot

- een ordelijke aanpassing van de produktiecapaciteit aan de verwachte vraag;
- het herstel van het concurrentievermogen door middel van uitbreiding, modernisering en rationalisatie van de staalondernemingen die de beste vooruitzichten bieden, en sluiting van de andere.

De investeringssteun moet tevens rekening houden met de structurele problemen van de regio en beperkt worden tot de voor dit doel noodzakelijke hulp. Een belangrijke voorwaarde is tevens dat het nationale investeringsplan bij de Commissie wordt gemeld en door haar in overeenstemming wordt bevonden met de Algemene Doelstellingen Staal (zie het vorige artikel).

In het tweede deel van de codex wordt de steunverlening geregeld bij gehele of gedeeltelijke sluiting van staalbedrijven. Deze is slechts toegelaten indien wordt vastgesteld dat de EGKS-steun daartoe onvoldoende is. Bovendien dient de Commissie van alle soorten voornemens tot hulp ruim van tevoren op de hoogte te worden gesteld, zodat de Commissie deze aan het Verdrag kan toetsen. De steun dient bestemd te zijn voor werknemers die door de reorganisatie van hun bedrijf overtollig zijn geworden.

Medio december 1978 werd de subsidiecodex voor het eerst door de Raad van Ministers besproken. De standpunten tussen de lidstaten liepen, zoals te verwachten, sterk uiteen: sommige landen zagen er de mogelijkheid in dat de Gemeenschap eindelijk greep zou krijgen op de concurrentievervalsende overheids subsidies, terwijl andere lidstaten

niet wilden dat aan hun steunpraktijken zou worden getornd. Vooral Groot-Brittannië en Italië, waar de staalindustrie is genationaliseerd, beklemtoonden de laatste opvatting 3): ze onderstreepten dat de codex alleen van toepassing zou kunnen zijn op specifieke steun aan de staalnijverheid en niet op algemene, c.q. regionale steun. Hoewel de beraadslagingen niet tot een overeenstemming over de codex leidden, lijkt uit de resolutie inzake de beginselen hieromtrent 4) dat — voorlopig — het Britse en Italiaanse standpunt de overhand heeft. Ook op de volgende Raadszittingen — in maart en april jl. — kon geen overeenstemming worden bereikt.

Sociale begeleidingsmaatregelen

Onder impuls van commissaris Vredeling werd in november 1978 door de Commissie een document „Sociale aspecten van het staalbeleid” aan de Raad voorgelegd 5). Vooraleer een definitieve uitspraak te doen, wenste de Raad even-

Deze rubriek wordt verzorgd door het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit Leiden

wel nadere gegevens over de gevolgen van het communautair staalbeleid op de werkgelegenheid. Nadat de ramingen betreffende de werkgelegenheid in de ijzer- en staalindustrie tot 1980 werden uitgewerkt, diende de Commissie op 4 mei 1979 een mededeling in betreffende de sociale aspecten van de herstructurering van de ijzer- en staalindustrie 6). Hierbij was een ontwerpbesluit gevoegd betreffende de invoering van tijdelijke bijzondere toelagen ten behoeve van werknemers die nadelige gevolgen ondervinden van communautaire herstructureringsprogramma's 7).

Deze voorstellen beogen een uitbreiding van de bestaande steunmaatregelen welke het EGKS-verdrag thans biedt op het gebied van wederaanpassing en herstelling van werknemers (art 56) en door de Commissie onvoldoende worden geacht om de sociale moeilijkheden van de herstructurering van de ijzer- en staalindustrie op te vangen. De Commissie doet, zoals ingeval van de subsidiecodex, hiervoor een beroep op art. 95 EGKS, waarin de uit te voeren procedures worden bepaald ingeval van onvoorziene moeilijkheden of een ingrijpende wijziging van de economische of technische omstandigheden welke rechtstreeks de gemeenschappelijke kolen- en staalmarkt beïnvloedt.

Hierdoor zou het de Gemeenschap mogelijk zijn, op voorwaarde dat, naar het oordeel van de Commissie, de betrokken onderneming overgaat tot mo-

dernisering en rationalisatie, bij te dragen tot de financiering van volgende nieuwe maatregelen:

- *verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd*: werknemers die worden bedreigd door ontslag ingevolge gehele of gedeeltelijke sluiting van hun bedrijf, moeten de mogelijkheid hebben de plaats in te nemen van oudere arbeiders die in gezonde ondernemingen van de kolen- en staalsector onder bepaalde voorwaarden eerder dan normaal het geval is, met pensioen zouden willen gaan;
- *aanpassing van de arbeidscyclus* door middel van gedeeltelijke werkloosheid of verkorting van de wekelijkse arbeidsduur: dit maakt het mogelijk dat de sluiting van een onderneming in fasen plaatsvindt, zodat kan worden voorkomen dat een groot aantal werknemers op hetzelfde moment wordt ontslagen;
- *verhoging van het aantal ploegen*: de invoering van een vijfde periode in de ploegendienst kan leiden tot een betere arbeidsverdeling door verkorting van de werktijd;
- *beperking van de overuren*: deze steunmaatregel heeft niet tot doel niet-gewerkte overuren te betalen, maar een toelage te verstrekken op het inkomen van werknemers, die als gevolg van de beperking van de overuren niet meer een bepaald minimuminkomen bereiken (het gemiddelde inkomen van een ongeschoolde staalarbeider van zijn land).

De eerste bespreking van deze voorstellen op de Raad van Ministers van Sociale Zaken op 15 mei jl. bracht evenwel geen definitief standpunt: de Raad droeg het Comité van Permanente Vertegenwoordigers op de voorstellen van de Commissie nader te bestuderen.

Besluit

De crisis die de verouderde Europese staalnijverheid ernstig heeft getroffen, vraagt om een Europese aanpak. Meer dan het EEG-verdrag (zie de moeilijkheden inzake een communautair crisisbeleid voor de kunstvezelsector) biedt het Verdrag van Parijs daartoe de mogelijkheid, al laat dit slechts voor een ruimte voor een crisisbeleid. Het Europees staalbeleid wordt dan ook geschraagd door een gedetailleerd uitgewerkte marktregulering. Deze is in haar uitwerking zeker niet perfect: vooral

2) Com (78) 175 def., 2 mei 1978.

3) J. J. Heusdens en R. de Horn, op cit., blz. 333.

4) Bull. EG, 12-1978, pt. 1.3.3.

5) Bull. EG, 10-1978, pt. 2.1.52 en Pb C 237, 7 oktober 1978.

6) Bull. EG, 5-1979, pt. 2.1.55.

7) Pb C 142, 7 april 1979.

op het gebied van de invoer, de handel en de „outsiders” (d.i. de ondernemingen die zich aan de communautaire maatregelen weinig storen) functioneert het plan-Davignon slechts betrekkelijk 8). Bovendien staat of valt het Europese marktregiem — met uitzondering van de minimumprijbschikkingen — met de vrijwillige medewerking van de staalondernemingen. De tegenzin waarmee het plan-Davignon voor 1979 werd verlengd, is dan ook een veeg teken aan de wand.

Het communautair herstructureringsbeleid — de aanpak van de structurele problemen door modernisering en rationalisatie van de (potentieel) gezonde staalbedrijven en sluiting van de andere

— bevindt zich daarentegen nog in een eerste fase. De mogelijkheden die het EGKS-verdrag daartoe biedt, zijn immers beperkt tot indirecte maatregelen. De weerstand die de Commissie bij sommige lidstaten moet overwinnen om direct te kunnen ingrijpen, is momenteel nog te groot. Nochtans zijn directe communautaire maatregelen noodzakelijk om op een ordelijke wijze en overeenkomstig de doelstellingen van de gemeenschappelijke markt de nationale staalindustrieën op Europees niveau te kunnen herstructureren.

Hoeksteen van het herstructureringsbeleid is de nog in discussie zijnde subsidiecodex, zonder welke de noodzakelijke modernisering en omschakeling

van de staalnijverheid niet valt te realiseren. Opdat dus de Europese staalindustrie op betrekkelijk korte termijn opnieuw concurrerend zou worden en weer bij zou dragen tot de economische ontwikkeling van de lidstaten, is het bijgevolg nodig dat er zo vlug mogelijk een gunstige uitspraak over komt.

Ook de sociale maatregelen — noodzakelijk om de massale uitstoting van de staalarbeiders op communautair niveau te begeleiden — vormen nog een strijdpunt tussen de lidstaten. De vraag stelt zich of deze maatregelen hoe dan ook niet te laat zullen komen.

E. A. Mangé

8) J. J. Heusdens en R. de Horn, op cit., blz. 335.

NS zoekt voor haar Studie- en Onderzoekgroep een

econoom

Alle belangrijke ontwikkelingen binnen of buiten het railvervoer, die van belang zijn voor de toekomstige bedrijfsvoering van NS, worden nauwlettend gevolgd door de Studie- en Onderzoekgroep.

Via literatuurstudie en eigen onderzoek en in nauw contact met zustermaatschappijen, industrie en onderzoeksinstituten vormen zij inzichten, die mee ingewogen worden bij de op de toekomst gerichte beleidsbeslissingen.

Opleiding en ervaring.

Voor deze groep zoekt NS een econoom met een zekere bedrijfskundige specialisatie. Leeftijd 24 à 27 jaar.

Hij moet vanuit een ruime wetenschappelijke belangstelling de resultaten van zijn literatuuronderzoek vertalen in voor NS bij de beleidsvoorbereiding toepasbare informatie. De problematiek

van de kosten-baten-analyse komt daarbij op zijn minst ter sprake. De geschikte kandidaat voor deze functie kan een en ander helder en kort onder woorden brengen en heeft geen moeite met het lezen, schrijven en spreken van Frans, Duits en Engels. Goede contactuele eigenschappen zijn voor dit teamwork uiteraard van belang.

Sollicitaties.

Uw schriftelijke sollicitatie voor deze functie kunt u zenden naar:

N.V. Nederlandse Spoorwegen,
Dienst van Personeelzaken,
Antwoordnummer 780,
3500 VE Utrecht.

Nederlandse
Spoorwegen

AU676/Ec. st. BER/22-08

14.30 uur) een symposium met als titel: De industriële structuur in Nederland (welk medicijn voor morgen?).

Sprekers: Drs. G. M. P. J. Keulen (Hoofd Macro Economisch Staffbureau Estel Hoesch Hoogovens), De sectorale structuurverandering in Nederland van 1945 tot heden; Ir. J. W. Hillege (vanaf 1 oktober 1979 plv. directeur-generaal van het Directoraat-generaal voor de Industrie van het Ministerie van Economische Zaken), De veranderingen van de randvoorwaarden in de toekomst.

De rol van de ondernemers en de overheid; Drs. W. de Vrijer, Directeur Dotam BV, „De beste stuurliedempen de put” (De onderneming en de veranderende randvoorwaarden).

Inlichtingen: Ir. J. L. Griek, tel.: (075) 59 24 39. Kosten: f. 42 (voor KIVI-leden) en f. 60 voor niet-leden. Aanmelding vóór 22 september door overschrijving van het verschuldigde bedrag op giro-rekening 9013 t.n.v. ABN, Breestraat, Leiden, banknummer 566338203 t.n.v. penningmeester TE van het KIVI.

KIVI-symposium

Op donderdag 27 september 1979 organiseert de afdeling Technische economie van het KIVI in het Jaarbeurs Congresgebouw te Utrecht (aanvang:

FME

De FME is een ondernemingsorganisatie die de sociale, economische en technische belangen behartigt van de meer dan 1000 aangesloten bedrijven, waarin ca. 350.000 mensen werkzaam zijn. In totaal werken er bij de FME rond 200 mensen.

Ten behoeve van de afdeling economische zaken van het bureau van de FME wordt gezocht een

econoom(m/v)

De taak van deze medewerker zal bestaan uit:

- het verrichten van marktperspectiefstudies voor de binnen de FME georganiseerde branche-groeperingen;
- het assisteren van leden-ondernemingen bij marktorientatie;
- het uitvoeren van conjunctuuranalyses voor de bedrijfstak en voor branchegroeperingen.

Dit werk wordt in teamverband verricht.

Gevraagd wordt een econoom met academische opleiding en bij voorkeur met enige jaren ervaring in het

bedrijfsleven of in een onderzoek-functie.

Geboden wordt een gevarieerde en stimulerende werkkring. De salariëring en andere arbeidsvoorwaarden zijn in overeenstemming met het belang dat wij aan een goede vervulling van deze functie hechten. Een psychotechnisch onderzoek is onderdeel van de sollicitatieprocedure.

Belangstellenden worden verzocht zich schriftelijk te wenden tot drs. S.J.G. Wijnands, hoofd van de afdeling Economische Zaken van de FME, Bredewater 20, Postbus 190, 2700 AD Zoetermeer, tel. 079-219221.

gemeente zwolle

Gewijzigde oproep

Vakaturenummer: 101

Bij de hoofdafdeling FINANCIËN en ECONOMISCHE ZAKEN van de secretarie bestaat de mogelijkheid tot aanstelling van een

BELEIDSMEDEWERKER

voor het bureau

Economische Zaken

Dit bureau zal in het bijzonder de structuur van de gemeentelijke uitgaven moeten analyseren, mede ter ondersteuning van het te voeren budgettaire beleid. Tevens zal het ten nauwste worden betrokken bij de ontwikkelingen op het gebied van de financiële planning en ook zal een bijdrage worden gevraagd bij de beleidsvoorbereiding.

Voor deze functie gaan onze gedachten uit naar een financieel-economisch geschoold medewerker van academisch niveau, bij voorkeur een econoom met belangstelling voor openbare financiën.

Vereist worden een grote mate van zelfstandigheid, een kritische instelling en een brede belangstelling voor het gemeentelijk gebeuren.

Aan deze functie is afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring een salaris verbonden tot max. f. 4.391,— bruto per maand met een uitlooptermijn tot f. 5.002,—. Deze bedragen zijn exclusief 8% vakantietoelage. Een verdere uitloop kan tot de mogelijkheden behoren.

Belangstellenden kunnen zich voor nadere inlichtingen wenden tot het hoofd van de afdeling, Mr. D. de Loor, tel. 05200 - 82020.

Schriftelijke sollicitaties binnen 2 weken na verschijning van dit blad te richten aan de directeur van de Centrale Personeelsdienst van de gemeente Zwolle, Ter Pelkwijkpark 18, 8011 SH Zwolle, onder vermelding van bovenstaand vakaturenummer.

RAAD FGB

De Raad voor het Filiaal- en Grootwinkelbedrijf te Amsterdam, de overkoepelende, landelijke organisatie van grotere ondernemingen in de detailhandel zoekt op korte termijn een (mln. of vr.)

Jurist of Econoom

aan wie — in het kader van de secretariaats- en organisatie werkzaamheden van de Raad en enige aangesloten brancheverenigingen — een gevarieerd en aantrekkelijk werkterrein kan worden aangeboden.

De betreffende functie vraagt regelmatige contacten met leden-ondernemingen alsmede met diverse organisaties op publiek- en privaatrechtelijk vlak. Enige ervaring in bedrijfs- en/of organisatielevens is vereist. In verband met internationale contacten strekt kennis van Duits of Frans tot aanbeveling.

Sollicitaties met persoonlijke gegevens, die beoordeling mogelijk maken te richten aan de Algemeen Secretaris van de Raad FGB, de Boelelaan 12, 1083 HJ Amsterdam-Buitenveldert.